

ДРУШТВЕНА (НЕ)ЈЕДНАКОСТ ПОЛОВА У СЛОВЕНАЧКОЈ ПОСТСОЦИЈАЛИСТИЧКОЈ СВЕСТИ

Маца Јоган

Универзитет у Љубљани, Факултет друштвених наука,
Љубљана, Словенија
maca.jogan@fdv.uni-lj.si

Апстракт

С обзиром на историјску дуготрајност андроцентричног поретка, друштвена неједнакост полова протеже се кроз све подсистеме друштвене структуре. У словеначком друштву су у социјализму, нарочито у 70-им и 80-им годинама 20. века, успостављене кључне институционалне основе за њено укидање (пре свега дискриминације жена). Тај процес се додуше одвијао „у сенци“ претњи о губљењу „праве женскости“ чији би главни непријатељ био социјализам. Зато су по укидању самоуправног социјализма и реструктурирању друштва према неолибералистичком обрасцу, у име „модернизације“ и уз рекатолизацију, ојачале тежње за редоместикацијом жена и враћањем њиховој „природној“ друштвеној улози. Овај рад одговара на питање како се оживљена вишедимензионална мизогина оријентација одражава у свести одраслих становника. Подаци међународних и домаћих истраживања у оквиру SJM од 1991. до 2012. показују (делимично и полно различито) мењање колективне свести о неједнакости полова: од егалитаристичке преко ретрадиционалистичке у деведесетим до оснажене преовлађујуће егалитаристичке оријентације с неким традиционалистичким примесима на почетку 21. века.

Кључне речи: дискриминација жена, друштвена неједнакост полова, једнакосна вредносна оријентација, (пост)социјализам, рекатолизација.

SOCIAL GENDER INEQUALITY IN SLOVENIAN POSTSOCIALIST CONSCIOUSNESS

Abstract

Due to the long-lasting androcentric order, social gender inequality suffuses all subsystems of social structure. During the socialist period, particularly in the 1970s and 1980s, the key institutional bases for its elimination (primarily the discrimination against women) were established. However, this process was occurring “in the shadows” of threats of the loss of “proper femininity”, which is said to be threatened the most by socialism. After the abolition of self-management socialism and the re-structuring of society according to the neo-liberal pattern, in the name of “modernization” and accompanied by re-catholicization, the endeavours to renew women redomestication and return them to their “natural” social role were reinforced. This paper answers the question of how the revived multidimensional misogynist orientation is expressed in the awareness of the adult population. The data collected by ISSP and EVS (within the Slovenian public opinion) investigations from 1991 to 2012 show (partially and gender dependent) a change in the collective consciousness regarding gender inequality – from the egalitarian orientation, through re-traditionalistic in the 1990s, to the reinforced prevalent egalitarian orientation with some traditionalist additions at the beginning of the 21st century.

Key words: discrimination against women, egalitarian value orientation, social gender inequality, (post)socialism, re-catholicization

УВОД

Друштвена неједнакост полова карактеристика је која се протеже кроз све подсистеме друштвене структуре и тако представља кључну осу одржања андроцентричног поретка. Слабљење тог поретка одвија се од самог почетка „у сенци“ непрестаних претњи о губљењу „праве женскости“, „дивне женске природе“. У Словенији је „спасавање“ угроженог „правог“ женског идентитета и „праве“ друштвене улоге жена почело последњих деценија 19. века, наставило се у првој половини 20. века, донекле се притајило у време социјалистичког уређења (од 1945. до 1990) и опет се појавило у самосталној Словенији (Jogan 1986, 1990, 2001, 2004, 2011).

Пошто су жене у словеначком друштву већину људских права фактички добиле у време социјализма, према тумачењима заштитника праве женскости у Словенији, управо би социјализам био онај поредак који највише угрожава женски идентитет и женску „природну“ друштвену улогу. Зато је спасавање „праве“ женскости ојачало са заокретом у политичком систему (1990), а нарочито у самосталној Словенији, када је брига за повратак жена својој „дивној природи“ добила видно место у јавном говору; тежња ка поновном удомаћивању (доместикацији) жена постала је (више или мање прикривена) неодвојива компонента „модернизације“.

С обзиром на непрекинуто, више или мање видљиво изражавање тежњи за ретрадиционализацијом полног поретка, спознајно занимање овог рада усмерено је на разоткривање промена у вредносном усмерењу припадника и припадница словеначког друштва у последње две деценије. Занимаће нас у којој су се мери – такође полно неједнако – интројектовани обрасци полно различитог и хијерархизованог идентитета и друштвене улоге жена и мушкараца удаљили од исходишне андроцентричне одређености, односно у којој је мери садржано егалитаристичко усмерење које се пре посматраног периода, у самоуправном социјализму, већ скоро пола века институционално штитило и различитим се мерама почело постепено остваривати.

За утврђивање правца вредносних промена биће узимана у обзир она становишта и схватања која, међусобно повезана, штите основне вредности и обезбеђују несметано функционисање друштва у јавној и приватној сфери. С обзиром на традиционални образац женскости сведене на материнство и улоге жене као корисног оруђа за репродукцију друштва, зависног и несамосталног бића-за-друге искљученог из јавне сфере, изражене осећајности и ограничене делатности у породици и домаћинству, с једнодимензионално одређеним животним смислом, за откривање промена биће од значаја нарочито становишта о економској самосталности и запошљавању жена, о улози жена у породици и домаћинству, о подели задужења у породици, затим представе о „природном“ мајчинству жена и о главној женској жељи за децом и одржавањем домаћинства, као и становишта о замењивости плаћеног и неплаћеног рада, те искуства у вези с усклађивањем породичних и професионалних обавеза.

Богат и поуздан извор за откривање промена у поимању друштвене неједнакости полова представљају подаци прикупљени у периоду од 1991. до 2012. године на репрезентативним узорцима одраслих житеља Словеније, у оквиру истраживања словеначког јавног мњења (SJM), чији је садржај одређен на основу међународних истраживања.¹ Два десетлећа довољно је дуго раздобље да се утврде општи правци у вредновању полне једнакости, а њихово је разумевање пак могуће уколико их сместимо у шире друштвено окружење, чему је намењен први део овог рада.

МОДЕРНИЗАЦИЈА И НЕОЛИБЕРАЛИЗАМ

Убедљивост потребе за променом положаја жена у словеначком друштву заговорници „правог“ места жена већином су засни-

¹ Називи истраживања биће наведени при појединим питањима.

вали на (по свом избору једнострано представљеном) стању у „старим“ демократијама. При томе су често одабирали само „сунчане“ стране развијених друштава, а занемаривали неке суштинске карактеристике, међу њима и опште присутну друштвену неједнакост полова. Међу многим истраживачима који утемељено упозоравају на ту појаву у узорним („развијеним“) друштвима, поменућу швајцарског социолога Алберта Годенција (Godenzi, 2000, стр. 35–51): он на основу међународне статистике потврђује неједнакост полова у погледу радног времена, моћи у организацији, висине дохотка, ослобођености од кућних послова итд., те закључује да на крају 20. века још увек постоји масовни систем материјалних предности и да мушко насиље није индивидуална патолошка појава, него логична последица колективне предности мушкараца. Иако класно (расно, генерацијски) неједнако распоређене, предности мушкараца осигуране су још преовлађујућим институционалним поретком у друштву и прилагођене неолибералистичким императивима индивидуализма.

У неолиберализму се, наиме, не ради о чисто традиционалној андроцентричности (патријархалности), него се полна неједнакост третира у складу са идеологијом индивидуализма. Ова идеологија је ојачала с неолибералистичким реформама јавног и приватног сектора (с приватизацијом, дерегулацијом, померањем ка „пријазним“ менаџерским структурама, начелом корисник – платиша и нагласком на предузетничкој активности), са укидањем државе благостања и тржишним планирањем у јавним политикама. Начело једнаких могућности за запошљавање жена и мушкараца индивидуализовало се: водилца за остваривање овог начела јесте индивидуално постигнуће, а не унапређење положаја жена као друштвене групе; афирмативне акције се одбацују јер дискриминишу и крше начело једнаких могућности.

Неолиберализам би требало да је полно неутралан: појединац је без пола, и тржиште даје предност најспособнијим предузетницима, а не мушкарцима или женама као таквима. Неолиберализам, међутим, посредно „деградира положај већине жена, док истовремено слави улазак мањине жена у званично обеспољен рај професионалног успеха“, закључује Р. В. Конел (Connell, 2005, стр. 255) и додаје:

„Ипак, ако неолиберализам и јесте постпатријархалан, још увек се не може рећи да у погледу пола даје предност друштвеној правичности. Неолибералистичке политике, опште узевши, правичност не занима. Неолибералистички режими су у многим погледима повезани с погоршавањем положаја жена. Најдраматичнији пример је источна Европа.“

Пароле „назад породици“ и „даље од прљавог јавног живота“ одзвањале су на почетку транзиције у свим транзицијским постсоцијалистичким друштвима (в. нпр. Klimentkova, 1993, стр. 2). Остваривање „праве“ улоге жена (= мајка и домаћица) и идеологије једног (= мушког) хранитеља породице одвијало се веома масовно и очигледно нарочито у оним државама које су промене уводиле путем „шок-терапије“.

По укидању социјалистичког уређења модернизација и европеизација словеначког друштва могла се једностраним идеализовањем демократије користити као оквир за ретрадиционализацију. Постављајући се према женама споља благонаклоно,² кључна покретачка сила која се у то време бори против „угрожавања“ једине праве женскости јесте Римокатоличка црква, непосредно нарочито у оквиру „нове евангелизације“³, а посредно преко оних политичких странака (удружења) што се надахњују њеним социјалним учењем. За ове поборнике „правог морала“ пре свега је опасно, већ видљиво, остваривање захтева за једнаким могућностима обају полова и уклањање препрека које су биле повезане с традиционалном улогом жена. Зато је у црквеним настојањима кључно упозоравање на значај породице, што се пак повезује са истицањем сакраментa брачне везе и с позивањем на својства „свете породице“ итд. Убедљивости колонизације управљања женама доприноси и наглашавање хијерархијског односа између (хришћанске) етике и (световне) науке (која наводно не поседује способности етичког просуђивања).

Заговорници и носиоци демократизације у (пост)социјалистичким друштвима нису се ослањали на целовиту слику (развијених капиталистичких) друштава – узора, него су се служили тумачењима која су обликовали по начелима редукционизма и деисторизације (Jogan, 2011, стр. 147–149). Деисторизовање и (неједнако) редуктовање једног и другог типа комплексног друштвеног уређивања је у „продукцији значења“ преко јавног дискурса омогућавало настајање нереалних очекивања о побољшавању квалитета живота током транзиције, нарочито код припадника ширих слојева, који су (у реалсоцијалистичким друштвима) били вишеструко ускраћени. Једнострано представљање циљног уређења без сумње је допринело томе да је дошло до претераног гомилања очекивања, и томе да су транзициони системи били „преоптерећени“ очекивањима и захтевима (Тош,

² На крају 20. или почетку 21. века, када је питање друштвене неједнакости полова постало светски проблем, већ је помало старомодно устрајавати на отвореном одбијању равноправности.

³ Под том ознаком одвијају се настојања за рекатолизацијом оних друштава, нарочито постсоцијалистичких, која су се превише „удаљила“ од бога (Више о томе у: Jogan 2008, 2012).

1999a, стр. 217). Пошто је циљно демократско уређење било појмљено као „природно“, а сви претходни захвати у име социјалистичког преображаја као сметња у том општем (глобалном!) развоју, („безобзирне“) критике социјализма доживљаване су у великој мери као оправдане, валидне и уједно привлачне, јер су показивале повратак на „право природно“ стање.

За заговорнике „правог поретка“ еманципација жена, односно улазак жена у јавну сферу уопште, један је од тешких поремећаја тог „природног“ стања друштва, „зло“ које је узрок моралног и сваког другог растакања друштвених група. За такво андроцентрично дефинисање природног стања, које је још преовлађујуће без обзира на политички систем, свако је редефинисање ове појаве изазов; а посебно тежак изазов јесте практично успостављање (нарочито) институционалних темеља за укидање (статусно иначе диференциране) подређености и маргиналности женског пола. Зато није случајност што су преломни моменти у укидању дискриминације жена повезани с антифеминистичком реакцијом (види: Jackson 1994, стр. 185), која се очигује на различитим подручјима, од истраживања до политичких активности бројних андроцентрично усмерених фундаменталистичких организација.⁴

Уз постојање основне сличности с обзиром на присуство андроцентризма, разлика међу постсоцијалистичким и утврђеним демократским (капиталистичким) друштвима лежи пре свега у степену институционалног надзора над том појавом и у стратегији за њено систематско, планско укидање. Та разлика омогућавала је својеврсно извртање: док је у 80-им и 90-им годинама 20. века питање полне

⁴ Различите масовне антигалитарне и антифеминистичке организације, које су се претежно надањивале религијским тумачењима, појављивале су се упоредо са организованим деловањем жена. Ако као пример узмемо САД, међу тамошњим хришћанским фундаменталистичким поборницима у данашње се време највише истиче Промис киперс (Promise Keepers), мушка организација, основана 1990. године (коју су чинили највише белци средњег слоја, хетеросексуално усмерени). По оцени вође те организације Тонија Еванса (1994. године) „феминизација мушкараца“ била би главни узрок кризе мушкости и уопште главни узрок (моралне) кризе америчког друштва; мушкарац се удаљује од своје „праве природе“, губи власт над женом и децом; зато, наглашава Еванс, мушкарци морају поново преузети вођство. Против те „кризе“ се на савезном нивоу више група бори за „родитељска права“. По оцени С. Д. Роуз (S.D. Rose 2001) политичка полазишта група за „родитељска права“ осино се у САД залажу за патријархални, андроцентрични поредак и дају предност правима мушкараца у односу на права жена, правима родитеља у односу на права деце и државе. Међу покретима који у САД покушавају очувати и наново утврдити хијерархију међу половима треба још свакако поменути покрет за мушка права, који се од 1980. године наовамо развија у оквиру кровне организације National Congress for Men (у којој су веома моћне нарочито организације за права очева).

неравноправности у развијеним (капиталистичким) друштвима већ избило у предњи план (више у: Kozmik, 1998)⁵ јавног говора и непосредног уређивања друштва (Jogan, 1992; 1999; 2004), у многим се постсоцијалистичким срединама занимање за ту проблематику унапред потискивало на маргине позивањем на „развијена“ друштва и наглашавањем да је то „луксуз“ који се себи не може приуштити.⁶ Иако су (биле) међу појединим постсоцијалистичким државама велике разлике, та тенденција је свуда очита, у словеначким приликама такође.

НЕКЕ ПОСЕБНОСТИ РАЗВОЈА (ПОСТ)СОЦИЈАЛИСТИЧКЕ СЛОВЕНИЈЕ

Приликом разматрања друштвене неједнакости полова у словеначком постсоцијалистичком друштву потребно је узети у обзир неке посебности претходног стања, које проистичу из његовог делимично нетипичног положаја у поређењу с другим социјалистичким друштвима. Мењање друштвене структуре по укидању социјалистичког уређења почело је на политичким и економским основама што су се, нарочито у 70-им и 80-им годинама, већ видљиво удаљиле од оног типа социјализма који је важио као „прави“ („реални“). Постепена демократизација политичког живота одвијала се у економским околностима које су често деловале стресно (повремене несташице основних свакодневних добара), премда је упркос томе већина становништва живела сразмерно угодно, друштвена неједнакост је била ограничена, а пре свега је системом друштвеног благостања била гарантована социјална сигурност (могућност образовања, доступност здравствене заштите итд.).

Замена једнопартијског политичког система вишепартијским (1990) и систематско увођење тржишне привреде нису, међутим, значили и наставак настојања за укидањем полне неравноправности и за утврђивањем егалитаризма, односно за већом правичношћу у

⁵ На почетку 21. века све активности ЕУ темеље се на јасном полазишту које гласи: „Равноправност полова основно је право, заједничка вредност ЕУ и нужни услов за достизање циљева ЕУ у погледу раста, запошљавања и друштвене повезаности“ (*Women and men in decision making*, 2007, стр. 5).

⁶ На такву оцену су нпр. наишле истраживачице које су (у периоду 2004-2006. у оквиру Средњоевропског центра за жене и младе у науци) у неколико постсоцијалистичких држава (Чешка, Мађарска, Словенија, Словачка) испитивале какви су ставови у погледу једнаких могућности жена и мушкараца у науци. (Више у: Mladenić, 2006).

раздео би остварених добара уопште.⁷ Супротно томе, институционално постављени темељи за усклађивање професионалног (плаћеног) рада жена с породичним обавезама (дечији вртићи, старачки домови итд.) постали су предмет веома оштре критике.

Критичко јавно претресање социјализма и оправдавање транзиције одвијало се у Словенији по обрасцу који је јединствен и вредан помена, јер се ради о „сложеном извртању“, односно о двострукој деисторизацији: у временски хоризонталном и временски вертикалном погледу. На једној страни, наиме, као друштва која служе за поређење, наступају развијена демократска друштва, очишћена од негативних структурних учинака (и позитивних мера за укидање дискриминације), а на другој словеначко социјалистичко друштво, боље речено његова прерађена слика, у којој је модел (самоуправног) социјалистичког развоја Словеније изједначен с реалсоцијалистичким. За историјско поређење унутар словеначког друштва наступа пак двостепена прошлост: (ближа) социјалистичка и (удаљенија) предсоцијалистичка – опет у очишћеном виду; из социјалистичке прошлости искључена су позитивна достигнућа, а из предсоцијалистичке негативне карактеристике које дотичу већину популације.

Општа тежња ка поновном удомаћивању (редоместикацији) жена у постсоцијалистичким друштвима исказала се у Словенији како на духовној, тако и на чисто предметној равни. На првој се равни најочигледније изражавала повезано с тежњама за рекатолизацијом,⁸ најчешће у захтевима за моралном обновом друштва. Друштво је у социјалистичкој прошлости под утицајем (неморалног) марксизма доживело морално расуло, које може зауставити само повратак правог морала у јавни живот, а то је једино склоп моралних заповести које проистичу из социјалног учења католичке цркве. „Тако се етика и морал поново враћају у наш јавни живот и у политику... Демократске промене у нашој домовини коначно су створиле погодну атмосферу за боље прихватање и разумевање социјалног учења Цркве“, истакао је Стрес (Stres, 1991, стр. 11–12). Слична излагања о спасавајућој исправној моралности срећемо већ у првом таласу ре-

⁷ Будући да је подробно и вишеслојно истраживање тог периода још увек задатак за будућност, у овом се раду ограничавам на неке очигледне карактеристике „духа времена“ и његових опредмећења у свакодневном животу.

⁸ Потреба за рекатолизацијом је (била) повезана с повећавањем секуларизације у већини европских држава. Зато је „рекатолизација Европе“ била кључна порука папе Јована Павла II на његовим многобројним путовањима по европским државама почетком 90-их година. Рекатолизација је (била) нарочито наглашена у оним постсоцијалистичким друштвима, у којима је у време социјализма искљученост цркве из јавног живота била изразита. Ова настојања подсећају на противреформацију с краја 16. и почетка 17. века, када се такође различитим (претежно веома насилним) средствима „истеривао јаво“ из земаља и људских душа.

католизације у Словенији крајем 19. и почетком 20. века (уп. нпр. излагања А. Ушеничника са савременим излагањима о женском достојанству папе Јована Павла II. Види: Jogan, 1990, стр.151–189, 93–115 и Jogan, 2008).

„Враћање правог морала“ неодвојиво је повезано и с враћањем „правог достојанства“ женама, оног које не би било у супротности с њиховом правом природом и које би зауставило „маскулинизацију“ жена.⁹ Тако се образлажу (и тако су се образлагала) – као једина права и женама наклоњена – настојања за укидањем (неморалне и по тим тумачењима за жене непогодне) социјалистичке праксе, која је запошљавањем жена од породице направила „највећег мученика“ садашњости итд. Фактички се, међутим, тако враћала и мизогинија и прикривено оправдавање дискриминације жена; а „стотинама година трајућа дифамација и дискриминација жена“ – по оцени професора црквене историје Ц. Дензлера (G. Denzler, 1997, стр. 337) – „једно је од најжалоснијих поглавља у историји католичке цркве“.

Уношење прикривене мизогиније у садржај демократије повећавало је своју привлачност наглашеним поређењем између „некада“, када словеначки народ још није бројно назадовао, и „сада“, када је због моралног расула и распада породице осуђен на изумирање. „Некада“ је значило предсоцијалистичко раздобље, а „сада“ социјалистичко и делимично већ постсоцијалистичко, у мери у којој су у овом последњем још увек присутне карактеристике социјалистичког уређења, или, једноставно, у мери у којој се још увек ради о „континуитету“¹⁰. Велика одговорност за негативне појаве (које угрожавају опстанак народа) лежи на женама. Поред католичке цркве, као историјски искушане институције за учвршћивање полне (и класне) неправноправности, таква становишта су у јавности заступали припадници оних странака, које су биле близу РКЦ, нарочито Словеначки хришћански демократи (Slovenski krščanski demokrati), односно у но-

⁹ Упозорење да ће се жене „помушкобањити“ ако изгубе своју посебну женску природу (= послушне, алтруистичне, субмисивне, ангазоване у породицу и домаћинству итд.) универзална је константа у мизогином теоретисању и јавним расправама које прате настојања жена да се уклоне очигледни (и у новије време скривенији – види нпр. Benokraitis, 1995) знакови сексизма и полне дискриминације. Овим средством „духовне колонизације“ служили су се нпр. словеначки католички оријентисани социолози прве половине 20. века (Jogan, 1990).

¹⁰ Реч „континуитет“ има негативно значење и користе је најоштрији (и често такође најпристраснији) критичари за означавање свих појава и карактеристика које спадају у социјалистичко раздобље (још боље „комунистичко“ јер је у таквом повезивању негативно значење још израженије). Карактеристично је да се на словеначком простору углавном не употребљава за означавање другачијих процеса, оних који у суштини покушавају оживети својства друштвене регулације из предсоцијалистичког раздобља.

вије време Нова Словенија, Словеначка народна странка (Slovenska ljudska stranka) и Словеначка демократска странка (Slovenska demokratska stranka).¹¹

Иако та врста духовног „приближавања“ Европи није (била) једина и иако је секуларизација упркос застоју 80-их и почетком 90-их година већ постала очигледна масовна појава,¹² сразмерно стално истицање потребе за моралном обновом (у оквиру нове евангелизације), ако ништа друго, може утицати на настанак сумњи о егалитарном усмерењу и на преусмеравање (барем привремено, до првих негативних личних искустава).¹³

Залагање за моралну обнову најпре се показало у време припремања устава самосталне државе Словеније (1990, 1991), у виду јасно изражене тежње за контролом женске репродуктивне способности путем захтева за укидање уставно (1974) утврђеног права на слободно одлучивање о рођењу деце. Пронаталистичка оријентација, коју је католичка црква (васељенска и словеначка) у другој половини 20. века непрекинуто заговарала, језгровито се исказивала у захтеву за укидање права на абортус. Борба РКЦ против права на абортус темељи се на редукционистичкој претпоставци по којој су све методе вештачке контрацепције изједначене са абортусом.¹⁴ Одлучних јавних противљења таквој ограничавајућој пракси било је у Словенији још у 60-им и 70-им годинама,¹⁵ а у 90-им – због непосредних

¹¹ То се очито показало у расправама пред референдум о Породичном законнику у пролеће 2012, када су се те странке противиле законнику.

¹² Имајући у виду истраживања SJM, секуларизацијски је тренд био најснажнији у 70-им, а по неким показатељима поново је оживео у другој половини 90-их (Тош, 1999а, стр. 165-166,185).

¹³ На одбрану „златног доба“, када је било јасно ко је „глава породице“ позивају како неки представници световне власти (нпр. председник општине Рибница у чланку „Из пера председника општине“ у општинском гласилу Решето, маја 2012), тако и (нарочито) Цивилна иницијатива за породицу А. Примца, која је била под нескривеним утицајем Словеначке бискупске конференције и с њом повезана у вишегодишњем (успешном) супротстављању предлогу Породичног законика и његовом усвајању у Државном збору.

¹⁴ Званична стајалишта, која су најјасније била исказана у посланици папе Павла VI *Humanae vitae* из 1968. године, те поново истицана у више докумената папе Јована Павла II (нпр. посланица *Јеванђеље живота* [*Evangelij življenja*, Ljubljana: Cerkevni dokumenti 60, 1995]), била су у црквеној штампи образлагана посебним моралним посланством РКЦ. (Више о томе: Jogan, 1986).

¹⁵ Године 1968. је нпр. В. Томшич (Tomšič, 1976, стр. 140) истакла: „Право родитеља да одлучују о броју деце и о томе када ће их донети на свет морамо разумети као њихово темељно људско право, премда то није једноставно право на абортус... јер је абортус, ипак, само излаз у нужди, чији терет пада једино на жену, и више је извор њене утучености, него остварење срећног материнства.“ С обзиром на непрестано јадиковање носилаца „европеизације“ како се словеначко друштво мора приближити Европи, додаћу да су се нпр. у развијеној

претњи задирања у основна људска права жена – она су се оснажила и умножила. Борба за очување уставног права на слободу репродуктивног понашања, која је ујединила (политички и страначки такође) различите женске организације и групе, била је успешна – ово темељно право (заједно с могућношћу његовог остваривања) остало је у Уставу Републике Словеније (1991). Мада се настојања за посредним укидањем овог права, односно за онемогућавањем његовог остваривања настављају и у првој деценији 21. века.¹⁶

У борби за очување овог права показало се да (у процесима тако привлачне демократије), у околностима историјски учвршћене (учвршћиване) андроцентричне културе, друштвене структуре и организације свакодневног живота, ниједно стечено право ускраћеног пола није постојано, подразумевано само по себи нити дато за свагда. Очување стечених права захтева сталну будност, такође и чување историјског сећања на то како су она изборена. И једног и другог је на почетку транзиције у Словенији било премало. Различити покушаји и процеси редоместикације жена постарали су се, међутим, да се то сазнање почело крепити и усвајати.

На основу првог значајног историјског колективног (женског) искуства у одбрани стечених права, из године 1991, можемо закључити да како у (ближој и даљој) прошлости, тако и у транзиционом периоду већ постоји колективна женска (феминистичка) свест (барем у заметку и, наравно, диференцирана с обзиром на социјални положај), која је резултат – институционалних и ванинституционалних организованих и појединачних активности жена.¹⁷ Можда бисмо као

Француској средином 70-их година жене на уличним демонстрацијама бориле за право на абортус. (У Паризу им се придружила Симон де Бовоар, ауторка познатог дела Други пол.) Ова информација нека буде један делић у обликовању историјског сећања и (само)свести „другог пола“ у Словенији.

¹⁶ Често се та настојања, која подстичу демографске прогнозе о смањивању природног прираштаја становништва, очитују у различитим мерама за повећавање natalитета. Један од последњих већих предвиђених посега у управљање женским репродуктивним способностима представљао је предлог *Стратегије за подизање natalитета* министра за рад, породицу и социјална питања Ј. Дробнича 2006. Тај правац се наставља, будући да у кампањи за избор председника републике 2012. одлучно противљење абортусу заговара кандидат Нове Словеније и Словеначке демократске стране (Slovenska demokratska stranka) др Милан Звер.

¹⁷ Како у преткапиталистичкој, тако и у социјалистичкој прошлости деловале су различите организације и друштва чији је циљ био укидање полне дискриминације. И у време након гашења Антифашистичког фронта жена (1953) и након организационог утапања „женског питања“ у Социјалистички савез радног народа постојали су – иначе у претежно женском саставу – посебни органи (конференција, савети, одбори) који су обликовали политику (једнакости). За словеначке прилике од непосредног су значаја били: Конференција за друштвену активност жена (установљена 1961), Савет за питања друштвеноекономског и

један од доказа за такав закључак могли навести и податак (из 1995) да је у Словенији, у поређењу с другим транзиционим државама, поверење у женски покрет далеко највеће.¹⁸ То поверење, које је, додуше, 2011. донекле ниже (мада још увек знатно, нарочито код жена), сигурно је и резултат посебности у стварању материјалних основа за усклађивање радне и породичне улоге жене, које Словенију чине различитом у односу на „тврди“ тип социјалистичких друштава.

То колективно искуство 70-их и делимично 80-их година, које је било „идеолошки“ оправдано и подупрто начелом о „друштвено одговорном родитељству“, треба узимати у обзир приликом разматрања друштвеног развоја у самосталној држави Словенији. У том раздобљу се Словенија приближавала (социјалдемократском) скандинавском моделу обезбеђивања социјалног благостања и стварања друштвених околности за укидање полне дискриминације.¹⁹ С про-

политичког положаја жена (који је био при председништву Републичке конференције ССРН), те Координациони одбор за планирање породице (последња два тела активно су деловала све до настанка различитих странака). У видне домете организованог деловања жена спада оснивање Уреда за женску политику при Влади Републике Словеније (1992), који је од оснивања на различите начине (саветовањима, публикацијама, суделовањем с владиним и парламентарним телима те невладиним организацијама у припреми ширих акција – нпр. припрема 4. светске конференције о женама, акција против насиља над женама итд.) радио на томе да се „женско“ питање постепено преобликује у „мушко“ питање. Међу различитим делатностима Уреда посебно је значајна публицистичка делатност, будући да је издавањем саопштења, летака, књига и брошура упознавао словеначку јавност са значајним аспектима полне неравноправности и дискриминације у Словенији и такође је упознавао са организованим настојањима ОУН и ЕУ за остваривање начела једнаких могућности за оба пола.

¹⁸ Док (по наведеном извору Тош, 1999, стр. 243, податак из међународног истраживања поверења у институције у десет средњоевропских и источноевропских држава) у Словенији поверење у женски покрет исказује 46% одраслих становника, у Чешкој је то 32%, у Пољској 26% и у Хрватској 23%. Узгред, у Словенији је најмањи удео оних који имају поверење у цркву (25%, а у Пољској 47%). Према Светском истраживању вредности десет година касније (SJM 2005/3, врг. 144), донекле је мањи удео оних који изражавају (у знатној и великој мери) поверење у женски покрет – 34,4%; а према последњем Светском истраживању вредности (SJM 2011/2, врг. 123) поверење у женски покрет је по половима (статистички значајно) различито, тако да је удео мушкараца 33,2%, а жена 45,1%; скоро једна петина мушкараца (19,6%) уопште нема поверења у женски покрет, наспрам 12,8% жена.

¹⁹ У учвршћивање егалитаристичког усмерења нпр. у Шведској, која је већ крајем 60-их усвојила јасно обликовану стратегију укидања полне неравноправности, спада све прецизније и све више санкционисано институционално одређивање услова за улазак мушкараца/очева у приватну сферу и њихову активност у њој. Од 1974. године су мушкарци/очеве имали законску могућност коришћења двонедељног породилског одсуства, као и могућност дељења родитељског одсуства. Пошто је укупно трајање одсуства било сразмерно кратко (1974. године

меном политичког система, због јачања андроцентризма, почело се повећавати заостајање у односу на скандинавске земље – узоре, што је делимично заустављено уласком Словеније у ЕУ.²⁰

ПРОМЕНЕ У СТАНОВИШТИМА О УЛОЗИ ПОЛОВА У ЗАДЊЕ ДВЕ ДЕЦЕНИЈЕ

Након легализације капиталистичке тржишне економије (1991) смањене могућности запошљавања и повећавање незапослености нарочито су утицали на повећавање социјалне неједнакости и сиромаштва, што су жене осетиле (посредно, а и непосредно) у већој мери него мушкарци. Зато су жене и биле наклоњеније посредовању државе у обезбеђивању народног благостања (Hanžek, 1999, стр. 87).

Током две деценије новог политичког и економског поретка жене су се као тражиоци посла почеле сретати са раније непознатим ограничењима и захтевима, који су (били) често у супротности с важећим законодавством – нпр. потписивање изјава о избегавању трудноће, отпуштање у случају трудноће и сл. Због тога, као и због низа других новонасталих препрека које је стварала груба капиталистичка пракса, одушевљење развојем самосталне Словеније у њених првих

– 6 месеци), продужавали су га (1975. на 7 месеци, 1986. на 12 месеци и 1989. на 15 месеци). Тако су до средине 90-их постигли да је већина очева искористила двонедељно одсуство, а око 45% очева је искористило мањи део родитељског одсуства; да би убрзали укључивање очева, средином 90-их су као непреносиво одредили право очева на родитељско одсуство у трајању од четири недеље. И у Словенији је – у односу на Шведску две године касније (1976) – била прописана законска могућност дељења одсуства, мада је коришћење тог права (које није било прецизније дефинисано и које је бар делимично за мушкарце/очеве било непреносиво) остајало на изузетно ниском нивоу (просечно 1- 2% очева до почетка 90-их, а у 90-им се удео смањује, нпр.: 1994 - 0,33%, 1997 - 0,66%). *Закон о родитељству и породичним примањима*, који је требало да подстакне веће укључивање очева у активно очинство (с непреносивим правом очева на родитељско одсуство у трајању од 15 дана), а који је званично предложен још 1998, усвојен је тек у новом миленијуму (2001). Поређење између Словеније и Шведске занимљиво је и са становишта чињенице да се већа једнакост међу половима може постићи само путем комплексних, усклађених и прецизно одређених активности на свим подручјима; само уопштено заузимање за укидање неравноправности – без подробне операционализације – омогућује комотно продужавање традиционалне, укореењене, андроцентрично детерминисане организације живота.

²⁰ У тој надржавној заједници је почетком 80-их година 20. века почела систематска брига за смањивање друштвене неједнакости полова, која се нарочито појачала после 1995. године када су Европској унији приступиле Шведска и Финска (више о томе: Jogan, 2004). Приступање Европској унији почело је зависити и од испуњења захтева у погледу обезбеђивања једнаких могућности (односно прихватања циљева и мера »gender mainstreaming«).

пет година било је код жена осетно мање, него код мушкараца. Узроке за такво полно неједнако исказивања одушевљења вероватно бисмо могли потражити у (моралној и материјалној) додатној оптерећености жена породичном улогом (било реално, било потенцијално).

Додатно оптерећење жена неплаћеним радом није ипак утицало на то да би оне као идеал имале само улогу мајке и домаћице: супротно, како показују истраживања с почетка деведесетих година, код апсолутне већине жена (практично као и код мушкараца) на првом месту вредности били су посао и породица. Тако је међународно истраживање вредности (Тош, 1992) показало да је за 96,9% одраслих мушкараца и жена посао веома или прилично значајан, а породица је веома или прилично значајна за 96,9% жена и 95,5% мушкараца.

Према подацима Светског истраживања вредности (SJM 2011/2), стање је године 2011. другачије, будући да се у вредновању породице и посла већ појављује већа хетерогеност међу половима. Ако спојимо оцене о томе да је појединој особи породица веома или прилично значајна (SJM 2011/2, врг. В4), чита је разлика по полу (која је такође и статистички значајна): удео је жена у тој категорији 92,4%, док је одговарајући удео мушкараца 83,6%. Иако разлика у вредновању посла није статистички значајна, ипак је године 2011. очито неједнако вредновање по полу: посао је веома или прилично значајан за 82,2% мушкараца и 93,9% жена.

Код обеју темељних вредности оцене жена скоро се уопште нису промениле и те вредности остају високо на лествици значајних ствари у животу, док је код мушкараца очито назадовање у вредновању, како породице, тако и посла. Иако тај тренд треба подробније истражити, можемо већ на основу садашњих резултата претпоставити да је до умањивања значаја породице и посла код мушкараца дошло због више међусобно повезаних процеса.²¹ Иако је укључивање у плаћени рад за оба пола све несигурније и ређе, и иако се са незапосленосту увећава сиромаштво, очекивано повећавање значаја породице за мушкарце коче ретрадиционалистичка настојања за повратком „праве“ породице и „праве“ улоге жене у њој (у иначе идеалној формули: породица = отац + мајка + дете); с друге стране, та настојања доприносе да се код жена очува висок ниво свести о значају породице, чији би опстанак у несигурним општим друштвеним околностима, без масовног укључивања жена у плаћени рад био још

²¹ Заједнички је именитељ тих процеса рационализација у име конкурентности, која се безобзирно односи према постојећим природним и људским ресурсима и у себи садржи такође андроцентризам (више у Logan 1990, стр. 117–150). На основу познавања реалног стања у старим капиталистичким друштвима можемо претпоставити да се такав тренд уз опште назадовање и ограничавање система социјалног благостања у Словенији неће још зауставити.

више угрожен или чак немогућ. А пошто плаћени рад представља такође основу самосталности, он остаје високо вреднован, уз истовремено веће оптерећење жена неплаћеним радом у породици и домаћинству.

Један или два храниоца породице?

У деведесетим годинама прошлог века и на почетку прве деценије 21. века почело се скоро само по себи подразумевати да породични доходак остварују оба одрасла члана (партнера). Такво гледиште у то време постојано и снажно заступају оба пола, мада нешто снажније жене, што показују удели у слагању са ставом „И муж и жена морају доприносити свом породичном дохотку“ у следећој табели.²²

Табела 1. Слагање са ставом о двама породичним храниоцима, по полу и по годинама

Table 1. Agreement with the view involving two breadwinners, by gender and by year

	Мушкарци	Жене
	У потпуности се слаже	У потпуности се слаже
1992	89,7 %	92,1 %
1993	89,9 %	93,6 %
2003	88,3%	91,5%
2012	89,0%	92,0%

Током две деценије успостављања и јачања (грубе) капиталистичке економије јако се смањила подршка идеологији једног храниоца породице, која је почетком деведесетих прожимала конструкцију и обилато ширење очекивања о позитивним последицама модернизације и европеизације словеначког друштва. Одсуство негативних личних искустава с понуђеним обрасцима друштвеног организовања старих, „развијених“ демократија вероватно је кумовало сразмерно јакој подршци андроцентричној и патријархалној идеоло-

²² Удели у овој табели потичу из истраживања: SJM 1992/1, vpr. 1.56/f; SJM 1993/2, vpr. 1.02/a; SJM 2003/2, vpr. 1.02a; SJM 2012/1, vpr. 104a (удели из последњег истраживања су још груби – ова напомена односи се на сва каснија навођења удела из тог истраживања). Код свих података истраживања SJM, где наводим разлике по полу, те разлике сам утврђивала сама (компјутерски их је обрадио др Славко Курдија у јулу 2000, а податке каснијих истраживања је обрадила Жива Бродер, обоје сарадници ЦРЈММК на Факултету друштвених наука; извори за сумарне податке су у делима: Тоš (ur.) 1999, 2004, 2009. У представљању резултата истраживања наведени су релативни удели, а приликом објашњавања разлика по полу пажња је по правилу усмерена на оне зависности које су (мерене хи-квадратом), статистички релевантне.

гији на почетку транзиције од (црно насликаног) „комунизма“ ка „Европи“ (сјајној слици свега лепог).²³

Гомилање нових искустава што су их стварали различити облици све веће друштвене неједнакости, а можда и раније искуство с другачијом, егалитаристичком идеологијом и праксом у самоуправном социјализму (упркос почетним „дечијим болестима“), вероватно је допринело томе да је у постсоцијалистичком раздобљу код оба пола дошло до несумњивог одбијања идеологије једног храниоца, код женског пола опет нешто снажније. Мењање полно неједнаког слагања, односно неслагања са ставом „Задатак мужа у браку је да зарађује новац, а задатак жене је да се стара о домаћинству и породици“ показује следећа табела.

Табела 2. Одбијање идеологије једног храниоца, по полу и по годинама

Table 2. Disagreement with the ideology of a single breadwinner, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1991	44,4%	35,0%	36,8%	44,2%
1993	41,5%	38,5%	38,4%	45,9%
2003	32,5%	50,2%	26,7%	57,4%
2011	20,6%	62,0%	20,0%	69,4%
2012	26,0%	54,0%	17,0%	65,0%

Подаци за 2011. годину су из SJM2011/1, став F1 а

Током двадесет година слагање са идеологијом једног храниоца смањило се како код мушкараца, тако и код жена, премда је код мушкараца (2012) знатно већа наклоњеност традиционалној идеологији, него код жена. Те године је веома висок проценат неодлучних (скоро петина мушкараца и жена – 18%).

Да је „one-bread-winner“ идеологија, по којој се женски доходак из запослења рачунао такође као допуна главног, мушког, још увек присутна и да је почела јачати, можемо закључити на основу већег процента жена у поређењу с мушкарцима (20,0% према 12,7%) које се,

²³ Занимљиво је поређење полно неједнаке подршке класичној андроцентричној оријентацији у одређењу улоге мушкараца у Словенији са налазима истраживања у СРН. Према подацима истраживања из средине осамдесетих година у СРН (Schmidt-Waldherg, 1993, стр. 3), 80% немачких мушкараца сматрало је становиште „муж је запослен, а жена остаје код куће“ за добро решење, али је, упркос томе, само 44% мушкараца такав модел лично желело.

према испитивањима из 2011. године (SJM 2011/2, V 47), слажу са становиштем „Ако жена зарађује више од мужа, то ће сигурно довести до тешкоћа“. Пошто су случајеви такве доходне асиметрије у корист жена у мањини²⁴ (и пошто би можда један део мушкараца/мужева било срамота да признају да жена има веће приходе), разумљив је висок проценат мушкараца који се не слажу с тим становиштем (66,4%), а такође и висок проценат жена, иако нижи од процента мушкараца (55,5%).

Иако је идеологија једног храниоца породице сада заступљена мањински, остаје значајно питање у коликој мери она представља скривену основу за обликовање и извођење различитих реформи, нарочито у време кризе. Неолиберални модел организовања друштва, наима, прожима управо та идеологија, која је са становишта обезбеђивања једнаких могућности за оба пола „усмерена уназад“.

Запосленост и самосталност жена

Идеологија једног храниоца је у равни исказаних становишта већински одбијена, међутим њени елементи још прилично приметно прожимају размишљања о идентитету и друштвеној улози жене. Упркос томе, схватање да жена треба да буде самостална и независна на основу свог запослења већински се већ учврстило као неодвојиви елемент женског идентитета. То се види из полно диференцираног односа према ставу „Бити запослена, најбољи је начин за жену да постигне самосталност“, регистрованог у оквиру међународног истраживања вредности, што показује следећа табела.

Табела 3. Слагање са ставом да је запосленост услов за самосталност жене, по полу и годинама

Table 3. Agreement with the view that employment is the prerequisite for a woman's independence, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1992	60,3%	26,3%	69,7%	19,9%
1993	55,8%	20,5%	65,0%	13,5%
2003	67,9%	14,4%	73,1%	12,7%
2011	52,2%	20,4%	65,9%	12,0%

Подаци су из: SJM 1992/1, vpr. 1.56/e, SJM 1993/2, vpr. 1.01f; SJM 2003/2, vpr.1.01fi SJM 2011/2, vpr. V48.

²⁴ По подацима SJM 2012/1, само је 9% жена навело да има (знатно) већа примања од свог партнера/супружника; одговарајући удео мушкараца износи чак 36%.

Из података је лако приметно како је осцилирало прихватање става да је запослење услов за самосталност жена: раном преовлађујућем слагању код оба пола следило је полно скоро једнако опадање (1993 – за око 5 процентних поена код жена и мушкараца); након једне деценије (2003) слагање је код оба пола било најјаче, да би се 2011. године оно опет умањило, што је вероватно већ последица негативних учинака (вишедимензионалне) кризе.

Нарочито подаци из 2011. године указују на приличну разлику међу половима (која је и статистички значајна), пошто запослење, као основу за самосталност жена, прихвата само нешто више од половине мушкараца наспрам две трећине жена. И та разлика потврђује општу карактеристику да су жене, наиме, више него мушкарци свесне тога шта је темељ њихове самосталности и да су за то такође спремне више учинити; мушкарци пак решење можда виде у снажнијем враћању „природном“ реду, на шта указује сразмерно висок проценат мушкараца (једна петина – 20,4%) који одбијају ово за жене еманципативно становиште, док је тако оријентисаних жена само нешто више од осмине (12%). На другој страни, противречна институционална настојања вероватно утичу на несигурност, пошто је 2011. године и међу мушкарцима и међу женама било доста недлучних (чак петина).

У таквој оријентацији никако није могуће видети „остатке“ (идеолошке присиле) социјализма будући да сличну оријентацију откривају истраживачи/истраживачице и у другим европским просторима, нпр. у СРН (Gottschall, 1989, стр. 40). У економској независности, коју пружа професионални рад, већина жена данас види темељ своје самосталности и основу за укидање подређености другом полу (упркос томе што су преовлађујући обрасци запослења у плаћеном раду још увек претежно мушки).

Чињеница је да се код већине жена већ учврстила потреба за самосталношћу, независношћу и укључивањем у плаћени рад (уз изједначену или чак вишу стручну спремност у односу на мушкарце). Ако узмемо у обзир податке истраживања СЈМ од почетка деведесетих година наопако, све је очигледно да жене (плаћени) рад изван куће не сматрају за неку привремену и случајну делатност, него за оријентацију за цео живот. Поред раније поменутих показатеља, на такав закључак упућују и неки други подаци.

С обзиром на то да је запослење већ у деведесетим, а нарочито у наредној деценији постало ретка драгоценост, становиште жена и мушкараца према његовој доступности свакако је посредно важан показатељ признавања значаја запослења жена. Да се у последње две деценије у свести постепено учвршћује начело једнаких могућности запошљавања, па и у свести мушкараца, показују подаци из 1992. и 2011. године о одбијању тврдње „Када је мало могућности за запо-

слење, нека приликом запошљавања мушкарци имају предност над женама“ у Табели 4.

Табела 4. Предност мушкараца приликом запошљавања по полу и годинама

Table 4. Favouring of men regarding employment, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1992	32,9%	54,0%	23,5%	65,6%
2011	10,2%	73,1%	9,4%	80,8%

Подаци су из. SJM 1992/1, врг. 1.23/a;
Светско истраживање вредности – SJM 2011/2, врг. V45.

Разлика по полу у преовлађујућем одбијању ове тврдње статистички је значајна: жене су те које одлучније него мушкарци одбијају ту тврдњу како 1992, тако и 2011. године (65,6% : 54% и 80% : 73,1%). Слагање с крајње сексистичком тврдњом осетно се смањило код оба пола: од једне трећине (32,9%) код мушкараца и нешто мање од четвртине (23,5%) код жена 1992. године дошло се до полно скоро изједначене изразите мањине (10,2% мушкараца и 9,4% жена) 2011. године. Сада су мушкарци очито неодлучнији него жене будући да их се 16,0% не може одлучити („нити-нити“), док одговарајући удео жена износи само 9,1%.

Једнакост међу половима, дакле, није више само на папиру, него је постала опште прихваћена вредност. То потврђују и подаци шеснаест мерења словеначког јавног мњења од 1994. до 2012: укупни удео жена и мушкараца који имају позитиван или веома позитиван однос према појму „једнакост међу половима“ у том периоду никада није био мањи од три четвртине, већином је износио око четири петине; године 2012, на пример, одговарајући је удео био 81,5% (SJM 2012/1, V 96/k) свих одраслих анкетираних.

Шта је главна женска жеља?

Андроцентрично дефинисана друштвена улога жене као бића-за-дом-и-породицу, у свакодневном говору преобликована у „женску жељу“, упркос помацама још увек је снажно присутна у духовном простору обају полова. То можемо закључити на основу слагања са ставом „У реду је ако је жена запослена, међутим оно што жене највише желе, јесу дом и деца“, што приказује следећа табела.

Табела 5. Слагање са ставом да су дом и деца главна женска жеља, по полу и годинама

Table 5. Agreement with the view that home and children are women's primary wishes, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1992	72,1%	17,2%	68,2%	24,8%
1993	59,8%	19,7%	62,5%	18,8%
2003	59,1%	20,5%	59,3%	25,1%
2012	39,0%	29,0%	38,0%	38,0%

Подаци су из: SJM 1992/1, vpr. 1.56/c, SJM 1993/2, vpr. 1.01d in SJM 2003/2, vpr. 1.01d, SJM 2012, vpr. 103d.

Очито је да је у последње две деценије прихватање представе о дому и деци као највећој женској жељи опадало. Док је ту представу 1992. интројектовала већина мушкараца и жена (више од две трећине), године 2012. та је „женска жеља“ међу половима присутна скоро изједначено. Те је године ојачао негативан однос према тој представи нарочито код жена, код којих је неслагање већ у једнакој мери присутно као и слагање, док је код мушкараца та „женска жеља“ жилавија. Мушкарци су, такође, више него жене неодлучни приликом њеног оцењивања (нпр. 2003. њих 20,5% колеба се између слагања и неслагања, док је неодлучних жена 15,6 %, а 2012. удео по полу скоро је изједначен и сразмерно висок: 24% мушкараца и 22% жена).

Иако према испитивањима спроведеним до 2003. године (укључујући и ту годину) жене већински прихватају улогу мајке и домаћице као своју жељу, задржимо се мало на појави слабијег одбацивања те „женске жеље“ код жена 1993. године (мање од једне петине 18,8%). Тај израз веће отворености жена према „правој“ женској улози вероватно је последица нереалних очекивања („слатких“ нада) што су их стварала ретрадиционализацијска (репатријархализацијска) настојања на почетку транзиције, изражена у прилично раширеним представама да ће се жене моћи вратити својој „природној“ улози. Пошто у првој половини деведесетих жене још увек нису биле тако угрожене због незапослености као мушкарци, објективне околности за отвореност жена према наглашавању њихове „праве“ улоге сигурно су биле повољније него на почетку 21. века.

Андроцентрично свођење жене на мајку и домаћицу, те истицање да је вођење домаћинства једнако вредно као и запослење изгубило је у Словенији у последње две деценије снагу преовлађујућег становишта код оба пола. Полно неједнако мењање становишта о улози домаћичког рада показују удели (не)слагања са ставом „Жену

исто тако испуњује да буде домаћица, као и да ради за плату“ у Табели 6.

Табела 6. Домаћички и плаћени рад – једнако испуњује жене, по полу и годинама

Table 6. Housekeeping and paid work equally fulfils women, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1992	59,0%	26,2%	50,7%	38,3%
1993	44,1%	32,5%	39,3%	38,8%
2011	48,5%	40,0%	46,9%	46,5%
2012	35,0%	33,0%	35,0%	43,0%

Подаци су из: SJM 1992/1, vpr. 1.56/d; SJM 2003/2, vpr. 1.01e; SJM 2011/2, vpr. V54, SJM 2012/1, vpr. 103e.

Подаци у овој табели показују како разлике у променама у зависности од пола, тако и снагу промена по годинама. С обзиром на разлике по полу у прихваћености става, очито је да су мушкарци до последњег мерења (SJM 2012/1) нешто више него жене наклоњени представи о замењивости домаћичког и плаћеног рада жена. Изједначавање удела жена и мушкараца у слагању са ставом о замењивости рада жена постигнуто је тек 2012. код добре трећине (35%) анкетираних. Очито је, такође, да је слагање изразитије сплашњавало код мушкараца, него код жена: разлика у уделима од 1992. до 2012. износи 24 процентна поена код мушкараца и 15,7 код жена. Занимљива је динамика мењања коју показују удели наклоњених код оба пола између 2003. и 2011. године, дакле пре изједначавања: удео жена се од 2003. до 2011. повећао од добре трећине на скоро половину, док се удео мушкараца мање мењао, мада је стално био виши него удео жена.

Поређење података по годинама, од 1992. до 2012, о неслагању са ставом о замењивости рада жена показује да жене све време снажније него мушкарци одбијају тај став (разлика у 2011. години статистички је значајна, и нарочито у 2012 – 43%: 33%), али да је динамика промене код мушкараца и жена слична: од почетне сразмерно ниске стопе неслагања – нарочито код мушкараца (26,2% : 38,3% 1992) неслагање је јачало до 2011 – опет нарочито код мушкараца (40,0%), мада се 2012. године смањило, иако није достигнут тако низак ниво као 1992. године. Традиционална становишта се, дакле, на равни индивидуалне свести полако враћају, чему, без сумње, доприносе притисци свих врста: од смањивања социјалне сигурности за

већину становништва систематском постепеном разградњом социјалне државе (Leskošek, 2011), до истицања у јавном говору како је породица и нација у целини угрожена због жена које су напустиле домаће огњиште.

Без сумње, промене ширих друштвених околности такође доприносе неодлучности у погледу замењивости, односно вредносног изједначавања плаћеног и неплаћеног рада жена. Тако се код мушкараца, а нарочито код жена најпре од 1992. до 2003. веома повећао удео оних који су неодлучни (код мушкараца са 14,8% на 23,4%, код жена са 10,9% на 21,9%), да би 2011. године удео оних који нису одговорили или не знају одговор био знатно мањи (у просеку 9, 8%). Мада је 2012. године удео неодлучних поново веома висок: 21% мушкараца и 19% жена. То варирање удела неодлучних у погледу замењивости плаћеног и неплаћеног рада жена вероватно није случајно, нити је последица мање промене у прикупљању података од 1992. до 2003. и касније (од „не знам“ до „нити-нити“); пре бисмо ту промену могли објаснити као последицу двају чиниоца: с једне стране систематског и устрајног истицања посебне улоге жена у званичним црквеним документима и становиштима разних тела РКЦ, а с друге, нарастајуће незапослености жена од друге половине деведесетих до данас²⁵ и често осећања безнадежности приликом тражења посла, што је повезано с тешки економским стањем и пребацивањем великог дела терета обезбеђивања животног стандарда на породицу (пре свега на жене), што се 2012. године још појачава.

Тако је у последњој деценији код жена дошло најпре до очите поларизације, поделе на две супротне, приближно једнако снажне оријентације – за и против замењивости рада (46,9%:46,5%), да би 2012. године било приметно преовлађујуће одбацивање схватања да домаћички рад жене једнако испуњује као плаћани рад. Можемо закључити да настојања за поновном доместикацијом жена у првој деценији 21. века доприносе томе да жене буду свесне суштинских разлика између укључивања у плаћени и/или само домаћички рад, те да ојача одбијање улоге жене-само-домаћице. То је главни женски одговор на дилему „породица или запослење“ коју више или мање отворено још увек изражавају заговорници „праве“ породице.²⁶ Пи-

²⁵ Године 2012. међу незапосленима је већ две трећине жена.

²⁶ Таква оријентација није ни 2009. године страна неким носиоцима значајних положаја у извршној власти. Тако је нпр. министар животне средине и просторног планирања Карл Ерјавец, у разговору септембра 2009, изјавио: „Требало би створити такве услове да мушкарац може довољно зарађивати како би жена могла одлучити хоће ли градити професионалну каријеру или ће се радије бринути о домаћинству и гајити децу“ (*Žurnal*, 26. 9. 2009, 14). Та оријентација се на очигледан начин исказала 2012. у време пред референдум о Породичном законик.

тање је да ли је прихватање „политике разлика“ (К. Gottschall, 1989: 40), уз очување полно специфичне поделе друштвеног рада и, нарочито, полно неједнаког вредновања једнаког или упоредивог рада, примерено начело за будући (за оба пола угоднији и уравнотеженији) развој.

Запослење жена и породица која трпи

Сразмерно снажно, у свести присутно андроцентрично одређење улога мушкарца и жене везаних за породицу показују нивои слагања с неким ставовима који су присутни у свакидашњем „здравом разуму“ и који су често елементи обликовања очекивања о другом полу што се не доводе у питање. Један од таквих ставова тиче се трпљења деце у случају мајчиног запослења. Убедљивост таквог става обезбеђна је сама по себи пошто се односи на најрањивију и најнемоћнију категорију, зато и може бити средство за буђење осећања кривице код жена – дакле чинилац кулпабилизације жена, односно њиховог једностраног моралног обременивања.

Став „Предшколско дете ће врло вероватно трпети ако је мајка запослена“ наилазио је током две деценије на различите нивое слагања. Како је прихватање тог става осцилирало од „не-праве“ ка „правој“ традицији, и обратно, приказује Табела 7.²⁷

Табела 7. Запослење жене на штету деце, по полу и годинама

Table 7. Employment of women to the detriment of children, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1992	14,4%	79,0%	15,7%	77,0%
2003	47,9%	29,7%	45,2%	37,3%
2012	33,0%	43,0%	28,0%	53,0%

²⁷ Подаци су из: Међународног истраживања вредности - SJM 1992/1, врг. 1.56/b; Међународног истраживања о породици и народном идентитету – SJM 2003/2, врг. 1.01b; SJM 2012/1, врг. 103b. Према Светском истраживању вредности (SJM 2011/2, врг. 50) подаци за 2011. годину, показују још снажније неслагање мушкараца (67,4%) и жена (72,1%); слаже се 28,7% мушкараца и 25,6% жена; мада је став о трпљењу деце записан у донекле измењеном облику и гласи: „Ако је мајка запослена, дете трпи“. Пошто питање проширује узраст на целокупан период детињства, подаци су занимљиви за поређење, али нису укључени у табелу. За утврђивање правца промене значајна су мерења 1992, 2003. и 2012. године, када је обухваћен само предшколски период.

Почетком деведесетих више од три четвртине респондентата, скоро изједначено по полу, није се слагало са ставом да предшколско дете трпи ако је мајка запослена. Након једне деценије, године 2003, већинско неслагање постало је изразито мањинско (нарочито код мушкараца), а 2012. године је код оба пола (нарочито код жена са 53%) опет на првом месту, иако не тако интензивно као пре двадесет година.

Обрнути смер показују подаци о слагању, будући да се почетно сразмерно слабо слагање 1992. године веома оснажило 2003, када преовлађује код оба пола (скоро половина свих испитаника); већ 2008. године смањује се (на 35,9% свих) и још више 2012, нарочито код жена (28%), код којих разлика до 2003. године износи 17,2 процентна поена, а код мушкараца 14,9. Мада је у поређењу с почетним раздобљем слагање сада (2012) прилично снажније код оба пола, посебно код мушкараца (од 14,4% до 33%, док су код жена одговарајући удели 15,7% и 28%). Током две деценије појачала се и неодлучност, која је 1992. године код оба пола била испод 10%, а 2012. неодлучних је 20% мушкараца и 18% жена.

Приликом тумачења ових промена треба узети у обзир више чинилаца. Тврдња о штетности запошљавања жене која има дете предшколског узраста, прилично често употребљавана од стране заговорника „праве, топле породице“, очито је најбогатијим плодом уродила у деведесетим годинама 20. века. Дете, односно оно што је за дете корисно, постало је главно мерило штетности запошљавања жена, чиме се тежња за удомаћивањем жена представљала као крајње хумана и у складу са „националним опстанком“ који је угрожен смањењем стопе рађања. Нова искуства у све заоштренијим социјалним околностима вероватно су допринела томе да је у другом десетлећу самосталне Словеније почео бледети сјај стереотипне тврдње о трпљењу деце ако је мајка запослена и да се смањила њена привлачна моћ. Та предоцба, ипак, непрекидно оживљава, зато и није случајност што се наклоност према њој поново повећава, пре свега код мушкараца.

Колебљиво одбацивање представе о трпљењу деце запослених мајки, поред религиозних притисака (највише од стране РКЦ), зависи и од могућности усклађивања посла и породице, као и од економских околности. Уз све израженију потребу капиталистичке тржишне привреде за конкурентношћу и остваривањем профита расте потреба за употребом префињених оруђа којима би се оправдавало поновно удомаћивање жена. Поред покушаја видљивог искључивања жена из јавног живота (што се најочитије показује у политичком одлучивању), одвијају се мање видљиве активности за кулпабилнизацију жена, које изнутра врше притисак на жене и присиљавају их на тражење „правог“ пута. У таквим се настојањима може видети од-

говор на чињеницу да се код жена већ утврдила потреба за самосталношћу, независношћу и укључивањем у плаћени рад (уз изједначен или чак виши ниво образовања жена у поређењу с мушкарцима), да је за жене прикладна организација рада већ постала мерило квалитета запослења (такође, не само декларативно, и на равни стратегије »gender mainstreaming« EU), пошто то утиче на смањивање могућности надексплоатације женског (плаћеног и неплаћеног) рада у целини.

Треба напоменути да је у првој деценији 21. века убедљиво већински и полно скоро изједначено већ прихваћен став да „запослена мајка може са својом децом остварити топао однос и однос сигурности, исто као и незапослена мајка“, пошто се 2008. године с њим слаже 86,4% свих анкетираних (Slovensko javno mnenje 2008/1, Evropska raziskava vrednot (V 159)), слично су и 2012. године одговарајући удели мушкараца 83,0% и жена 84,0% (SJM 2012/1, vrg. 103a).

Моралном обременивању жена може допринети и становиште које трпљење протегне од деце на целу породицу. Табела 8 приказује промене у прихваћању тврдње „Ако гледамо у целини, породични живот трпи када је жена запослена с пуним радним временом“ (Подаци су из: SJM 1991/2, vrg. 4.08/b и SJM 2003/2, vrg. 1.01c). О општем смањивању привлачности те тврдње говоре удели (не)слагања по полу од 1991. до 2012. године.

Табела 8. Запослење жене на штету целе породице, по полу и годинама

Table 8. Employment of women to the detriment of the entire family, by gender and by year

	Мушкарци		Жене	
	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже	У потпуности се слаже	Уопште се не слаже
1991	69,6%	13,5%	66,5%	17,5%
2003	52,1%	27,5%	53,5%	28,8%
2012	40,0%	34,0%	36,0%	42,0%

Иако се слагање са ставом да цела породица трпи ако је жена запослена, у првој деценији очито смањило код оба пола, још увек га је прихватала већина мушкараца и жена. Осетно опадање слагања показују подаци за 2012. годину, када је слагање код жена већ у мањини, док је код мушкараца тврдокорније и још увек преовлађујуће. Уједно се током две деценије осетно повећао удео (нарочито код жена) оних који се не слажу с тим ставом, а и код мушкараца тај удео већ износи више од једне трећине.

То становиште о породици која трпи због запослења жене/мајке појављује се, међутим, као тиха основа за процену каква је врста запослења и у ком животном добу примерена за жену. О томе можемо поуздано закључивати на основи одговора (свих анкети-

раних) на питање „Шта ви мислите, да ли жена треба да буде изван куће запослена с пуним радним временом, с непуним радним временом или уопште не треба да буде запослена у наведеним случајевима?“ Мењање становишта у погледу питања жене код куће изражава слабљење почетне претпоставке о „правој породици“ (заснованој на брачној вези), што показује Табела 9.

Табела 9. Став да жена (мајка) треба да остане код куће, по годинама

Table 9. View that a woman (a mother) should stay at home, by year

Нека остане код куће	1993	2003	2012
а) после ступања у брак, и пре него што добије децу	10,9%	3,4%	----
б) када има предшколско дете	52,3%	28,8%	17,3%
в) када најмлађе дете крене у школу	21,5%	10,9%	2,9%
г) након што деца оду од куће	9,3%	3,4%	----

Подаци су из: SJM 1993/2, врп. 1.03, SJM 2003/2, врп. 1.03; SJM 2012/1, врп. 105a,b.

У делима из 1993. године можемо видети одраз тада прилично моћне и очите тежње за репатријархализацијом, која се изражавала и као модерна, напредна и за жене угодна идеологија једног храниоца. С обзиром на сразмерно мала лична искуства са истинским ефектима такве идеологије, уз наглашавање како је социјализам штетио женама изгуравши их тобоже из топле домаће средине, разумљиво је да је замисао „жена-да-буде-код куће!“ имала приличног одзива.

Ако посматрамо први, најкритичнији период породице с малом децом, наклоњеност ставу да жена треба да остане код куће драстично се смањила током две деценије: док је 1993. године тај став заступало више од половине свих испитаника, 2012. године је таквих било мање од једне петине. Још одлучније је у том периоду одбацивање става о жени код куће када дете крене у школу: од више од петине до занемарљивих 2,9%. Приметно одбацивање такве идеологије на почетку 21. века вероватно је повезано с негативним искуствима у вези са запошљавањем и с повећаном диференцијацијом (Hafner – Fink, 1999, 179-180), те с већим степеном свесности (нарочито жена) о значају економске независности.

Чињеница је да став „нека-остане-код-куће“ у целини, за све периоде животног циклуса породице, више заступају мушкарци, него жене, што показује Табела 10.²⁸

²⁸Међународна истраживања о породици и народном идентитету – SJM 2003/2, врп. V 1.03: „Шта мислите, треба ли жена да се запосли с пуним радним временом, с непуним радним временом или уопште не треба да буде запослена у

Табела 10. Прихваћеност става да жена (мајка) треба да буде код куће, с обзиром на пол: 2003 – (2012)

Table 10. Agreement with the view that a woman (a mother) should stay at home, in reference to gender: 2003-(2012)

Нека остане код куће	Мушкарци	Жене
а) после ступања у брак, и пре него што добије децу	4,6%	2,5% (---)
б) када има предшколско дете	35,7% (22,0%)	24,5% (13%)
в) када најмлађе дете крене у школу	12,0% (4,0%)	10,4% (2,0%)
г) након што деца оду од куће	4,1%	2,8% (---)

Иако је очито да су мушкарци више него жене наклоњени томе да жена/мајка предшколског детета буде код куће, та наклоњеност се у последњој деценији осетно смањила. Слично томе, у наведеном периоду смањило се удео жена које усвајају такво (традиционалним мушкарцима допадљиво) становиште.

С обзиром на све теже околности на подручју запошљавања и с обзиром на повећавање незапослености жена у другој половини деведесетих (Jogan, 2001, стр. 221) разумљиво је, такође, да је запослење с пуним радним временом постало више жељена драгоценост, а истовремено је до израза дошла наклоњеност запошљавању с непуним радним временом, нарочито у периоду када жена има предшколско дете или већ школско дете. Динамику односа свих анкетираних према двама врстама запослења показује Табела 11.²⁹

Табела 11. Када и како да жена (мајка) буде запослена, по годинама

Table 11. When and how a woman (a mother) should be employed, by year

	1993	2003	2012
	Пуно р. време (непуно)	Пуно р. време (непуно)	Пуно р. време (непуно)
а)	73,4% (10,8%)	84,6% (10,5%)	-----
б)	9,2% (35,3%)	22,9% (45,7%)	31,0% (45,3%)
в)	33,1% (41,5%)	46,8% (40,4%)	74,2% (17,8%)
г)	77,4% (7,3%)	88,6% (5,9%)	-----

наведеним случајевима?“, могућност одговора „нека остане код куће“. Та могућност је узимана у обзир и у SJM 2012/1, врг. 105а in 105b.

²⁹ SJM 1993, Међународна истраживања о породици и народном идентитету – SJM 2003/2, врг. 1.03, могућност одговора »да се запосли с пуним радним временом« и »да се запосли с непуним радним временом«. Међународно истраживање о породици и мењању полних улога SJM 2012/1, врг. 105а, 105b. Азбучне ознаке садржински одговарају значењима у табелама 9 и 10.

Узгред – у упитнику се питање о типу запослења односи само на запослење жена, а мушкарци као запослени очеви нису узимани у обзир, што је у самој основи полно пристрастан приступ.³⁰ Ово питање, међутим, не може бити искључено из словеначког истраживања, с обзиром на међународно спровођење и упоредивост. А тако добијени резултати свакако се могу употребити за оправдавање практичних тежњи ка потискивању жена у секундарну или резервну категорију радне снаге. Ако је могућност запослења с непуним радним временом, што спада у (лепо означену) већу флексибилност радне снаге, унапред предвиђена као искључиво или превасходно женска могућност избора, то значи да се питање реструктурирања породице и додатног оптерећења жена у породици не поставља као озбиљно друштвено питање.³¹ А као такво, то је питање било присутно приликом усклађивања породичних и професионалних оптерећења у самоуправном социјализму у Словенији (Jogan, 2004).

Усклађивање професионалног и породичног рада, пре свега на рачун додатног оптерећивања жена (код куће и изван куће, упркос према женама наизглед пријатног усмерења) елемент је репатријархализацијских тежњи које нису баш у складу са очекивањима – нарочито већине жена. Будући да оне којима је потребна помоћ није могуће једноставно занемарити и пошто је такво стање нужан елемент репродукције целокупног живота, жене се као родитељке и у складу с традиционалним андроцентричним обрасцем дакако морају посветити „кући“ (што је једноставна ознака за низ егзистенцијално нужних делатности). То је видљиво и у сразмерно снажном пристајању жена на могућност запослења с непуним радним временом, нарочито онда када је у породици предшколско дете (статистички значајна разлика с обзиром на пол 2003. године), што се види у Табели 12.

³⁰Начин на који је питање формулисано може бити школски пример мушке пристрасности (“male-biased”) у истраживању као елемента исто тако пристрасне науке. Више у: Jogan 1990: 69–76 и Jogan 2001: 115–116.

³¹Већина питања која су повезана с биосоцијалном репродукцијом и даље остаје пре свега лична ствар жена. На основу поређења политика усклађивања посла и породице у Великој Британији и САД (које повезује неолибералистичка регулација тржишта рада) Р. Кромптон (Crompton, 2006, стр. 114) утемељено закључује да капитализам урушава породицу својом равнодушношћу према „приватном“ животу најамне радне снаге.

Табела 12. Како жена (мајка) треба да буде запослена када има предшколско дете, по полу: 2003-(2012)

Table 12. How a woman (a mother) with a preschool child should be employed, by gender: 2003-(2012)

	Мушкарци	Жене
1 - с пуним радним временом	19,3% (28,0%)	26,8% (34,0%)
2 - с непуним радним временом	45,0% (43,0%)	48,7% (47,0%)
3 - нека остане код куће	35,7% (22,0%)	24,5% (13,0%)

SJM 2003, vpr. 1.03b; SJM 2012, vpr. 105a in 105b.

Поређење удела по годинама показује повећавање наклоњености код оба пола према опцији да мајке које имају предшколско дете буду запослене с пуним радним временом, али је пре свега стално сразмерно високо (скоро половина жена и мушкараца) заговарање опције да жене/мајке треба да буду запослене с непуним радним временом. Тај тип запослења се и сада схвата као најбољи начин усклађивања породичног живота и професионалних обавеза. Према истраживању SJM 2012/1 (vpr. 113), у то је уверено више од трећине свих испитаника (36,4%, од тога 35% мушкараца и 38% жена), док опцију запослења оца и мајке с непуним радним временом заговара само 3% мушкараца и 4% жена.

Схватање да су жене „по природи“ одговорне за предшколску децу и да пре свега жене морају прилагођавати своје професионалне жеље породичним обавезама, још увек је, дакле, веома снажно. То показују и подаци о односу мушкараца и жена према подели родитељског одсуства (породиљског одсуства и одсуства ради неге детета): 2012. године (SJM 2012/1, vpr. 112) само 11% мушкараца и 12% жена сматра да би „мајка и отац морали узети свако по половину плаћеног одсуства“; да отац уопште не треба да узима такво одсуство сматра 33% мушкараца и 31% жена, сличан је, полно изједначен, удео жена и мушкараца (34,0%) који су убеђени да би мајка морала »узети већину плаћеног одсуства, а отац само неки део“. Више од једне петине неодлучних жена и мушкараца (23%, 22%) у погледу начина поделе одсуства ради неге детета указује на то да нова пракса очинске улоге тек полако продире у свест људи. Ту констатацију можемо поткрепити и сразмерно великим уделом жена (30,9%), које се, према подацима за 2011. годину (SJM 2011/1 (F1b), слажу са оценом: „није добро да мушкарац остане код куће и да се стара о деци, а да је жена запослена изван куће“.

Уз ерозију традиционалне „жена-нека-остане-код-куће“ идеологије у последње две деценије, ипак су још увек прилично снажна схватања да жени прва дужност мора бити породица. На то указује и сразмерно велики удео мушкараца и жена (35,3%) који се 2008. го-

дине слажу с тврдњом „Жена мора бити спремна да смањи обим свог плаћеног рада у корист своје породице“ (SJM 2008/2, EDR, D3); удео оних који се не слажу само је мало већи – 41,1%. Ако узмемо у обзир удео оних који су према подацима тог истраживања неодлучни (21,9%) у погледу захтева да за жену породица мора имати предност у односу на плаћени рад и додамо га уделу оних који тај захтев подупиру (укупно 57,2%), те уколико истовремено узмемо у обзир латентно традиционално поимање примарне улоге жена, онда можемо лакше разумети постојећу праксу поделе посла у породичном окружењу.

У чијој су надлежности кућни послови?

У сфери приватног живота преовлађује полно изразито асиметрична укљученост у кућне послове, што представља значајну непосредну и/или посредну препреку у обезбеђивању једнаких могућности запошљавања и уопште препреку у свим јавним активностима жена. Будући да се подела задужења у домаћинству међу половима мења полако, њихову неравномерну расподелу могу показати и подаци из године 2003. и 2012. у Табели 13. Подаци су ограничени само на кућне послове, није узето у обзир време које испитаници посвећују старању о деци и активностима у слободно време.

Табела 13. Просечан број сати проведених у обављању послова у домаћинству током једне недеље, по полу 2003. године и расподела по обиму и полу 2012. године

Table 13. Average weekly number of hours spent on housekeeping, by gender in 2003 and by scope and gender in 2012

	Укупно	Мушкарци	Жене
2003	16,07	7,93	21,79
2012	17,71		
* 0 сати		12,0%	2,0%
* 1 до 5 сати		25,0%	7,0%
* 6 до 10 сати		36,0%	16,0%
* 11 до 15 сати		9,0%	16,0%
* 16 до 20 сати		7,0%	13,0%
* 21 до 25 сати		5,0%	13,0%
* више од 26 сати		6,0%	33,0%

SJM 2003/2, Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti (V 1.09A);
SJM 2012/1, vpr. 119.

Бројчани подаци о укључености мушкараца у кућне послове 2012. године уверљиви су показатељи полно изразито неравномерне оптерећености, што потврђују и процене партнерки, односно партнера о томе колико је сати недељно у просеку партнер ангажован у

обављању кућних послова [SJM 2012/1, vpr. 121 (одговарали су они, који живе с партнером, N=656)]. Половина жена сврстава обим партнерове укључености у обављање кућних послова у категорију од 1 до 10 сати, а половина мушкараца признаје да њихове партнерке недељно проведу више од 26 сати у кућним пословима. Нешто више од петине жена живи с партнером који се и не дотакне кућних послова. Док је полно скоро изједначен удео оних (29%, 30%) који свој допринос у кућним пословима оцењују као примерен, четвртина жена (26%) оцењује да обавља мало више или много више кућних послова, и нешто више мушкараца (28%) да их обавља нешто мање или много мање.

У вези с овом разликом изнела бих претпоставку да жене нису скоро три пута више оптерећене по својој жељи³² и избору, него су већином на то присиљене. О разлици по полу између жеље и стварне оптерећености (свим) кућним пословима говоре подаци о времену које бисмо наменили тим пословима, ако бисмо сами могли одлучивати о томе. У истраживању словеначког јавног мњења 1997. године приликом утврђивања становишта о раду било је и питање: „Замислите да можете сами одлучивати о томе колико времена ћете наменити појединим стварима. Којим од наведених ствари бисте желели наменити више времена него досад, којим мање, а којим једнако?“ (SJM 1997/3, Mednarodna raziskava “Stališča o delu” [vpr. 2.01b]). Удео жена које би намениле нешто мање или много мање времена кућним пословима осетно је већи од одговарајућег удела мушкараца (15,1% : 8,1%, просек је 11,9%); већина мушкараца (53,3%, просек је 51,9%) наменила би тим пословима једнако (мало) времена као досад, а само нешто више од трећине мушкараца (36,2%, просек је 34,3%) нешто више или много више времена. Жеља жена за смањењем оптерећености кућним пословима више је приметна него жеља мушкараца за повећањем свог учешћа у њима.

Асиметрија међу половима у обављању кућних послова одржава се и очигледна је. Према подацима за годину 2011. статистички је значајна разлика коју прецизно исказују подаци у Табели 14.

Да таква подела задужења у породици и домаћинству није баш правична и да то опажају такође мушкарци, показује прихватање става „Мушкарци би морали обављати више кућних послова, него што их обављају сада“, што приказује Табела 15.

³² Заповест може постати жеља када нема могућности да се нешто промени и када је препуштање судбини основа преживљавања – а то имамо у случају свестрано подупиране подређености жена.

Табела 14. Просечан број сати проведених у обављању кућних послова током дана, по полу 2011.

Table 14. Average daily number of hours spent on housekeeping, by gender in 2011

Сати	Мушкарци	Жене
1 сат или мање	68,9%	17,5%
2 сата	18,9%	35,8%
3 сата	6,7%	22,6%
4 сата и више	3,2%	18,6%

SJM 2011/1 (K23), „Колико сати у просеку потрошите дневно за:
ц – послове у домаћинству)

Табела 15. Слагање с потребом за већим мушким учешћем у кућним пословима, по полу 2003 (у %)

Table 15. Agreement with the need for greater male participation in housework, by sex 2003 (in%)

	Мушкарци	Жене
Слаже се (у потпуности)	50,9	66,4
Неодлучни	28,8	22,6
Не слаже се (уопште)	20,4	11,0

SJM 2003/2, Mednarodna raziskava o družini in narodni identiteti (vpr. 1.02c).

То да половина мушких испитаника признаје како би мушкарци морали бити активнији у „краљевству домаћинства“, изузетно је важан податак. Показује, наиме, да мушкарци – барем половина њих – већ поседују свест о својој новој улози, чиме можемо оповрћи површну процену (коју нуде различити „стручњаци“) да мушкарци не знају за своју нову улогу и да је нејасност у погледу ње узрок њихове веће фрустрираности, умањивања њиховог ауторитета у породици, повлачења у ванпородична подручја итд.

У равни моралног императива потреба за једнаком одговорношћу мушкараца и жена у задужењима у домаћинству скоро је потпуно прихваћена код оба пола, о чему говори, рецимо, висок удео (96,2% свих) оних, који се према подацима из 2008. године [SJM 2008/1, ERV (V 166)] слажу са ставом „Мушкарци би се морали у једнакој мери као жене старати о кући и деци“. Такво уверење додатно потврђује податак из истог истраживања (V 165) о томе да се 89,3% испитаника оба пола (у потпуности) слаже са ставом “У целини узев, очеви могу једнако добро бринути о деци као мајке“.

Усуђујем се изнети тврдњу да мушкарци већином тачно знају шта би било потребно да се преоптерећеност жена смањи, међутим – у погледу реалних активности – то нису спремни и учинити. Веће

непосредно учешће у пословима у домаћинству и у раду с онима којима је потребна нега (децом, болесним, старијим) утицало би, наиме, на смањивање простора слободног опредељивања за друге (пријатније) ванпрофесионалне активности. Управо је већа слобода у располагању властитим слободним временом предност коју више уживају мушкарци него жене.

Занимљиво је пак да су се жене очито помириле с већом оптерећеношћу породичним и кућним задужењима, на шта указују подаци из 2011. године. На ту претпоставку наводе нас одговори на питање: „Како оцењујете количину свог слободног времена у последњој години? Колико сте слободног времена имали?“ [SJM 2011/1, SJM 2011 (врг. F13)]. На то питање, без статистички значајних разлика с обзиром на пол (просек је 57,9%), већина је мушкараца (55,1%) и жена (60,3%) одговорила „таман колико треба“. Међутим, да то „таман колико треба“ ипак не одговара најбоље женама, можемо претпоставити на основу оцене задовољства једним аспектом живота [SJM 2011/1 (врг. F12)], и то „властитим здрављем“. Разлика међу половима статистички је значајна: у поређењу с мушкарцима нижи је удео жена (73,8% : 66,1%) које су задовољне својим здрављем, и виши удео оних (14,6% : 8,5%) које су незадовољне властитим здрављем. Томе сигурно доприноси и већа оптерећеност жена породичним и кућним обавезама, пошто „бити с децом после посла напорно је“ за 57,2% жена и 44,4% мушкараца (разлика је статистички значајна), како показују подаци SJM 2011 [SJM 2011/1 (F6d)].

Упркос очитој разлици у оптерећености кућним обавезама, код жена је присутна изразитија наклоност према послу изван куће, него код мушкараца, што показују подаци из истраживања словеначког јавног мњења 1997 (SJM 1997/3, Mednarodna raziskava “Stališča o delu” [2.02 b]). Тако се са ставом „Волео бих да идем на посао и да ми не треба новац“ слаже или у целини слаже 47,1% жена и 35,0% мушкараца; на супрот томе, не слаже се или се уопште не слаже с тим ставом 47,6% мушкараца и 34,6% жена. Сигурно није случајност ни то да се (према подацима истог истраживања, врг. 2.02/c) више жена него мушкараца у целини слаже са ставом „рад је човекова најзначајнија делатност“: 47,3% жена и 40,9% мушкараца.

Према подацима из 2011. године (SJM 2011/1 [K20, l]) жене не заостају битно за мушкарцима у оцени да им посао који обављају на радном месту даје смисао животу: без статистички значајне разлике у то је уверено више од трећине мушкараца и жена (37,5% и 35,4%). Будући да су жене више оптерећене пословима у домаћинству, за њих је важна атмосфера подршке у радној организацији. На разумевање и помоћ сарадника и надређених „када због породичних обавеза не могу испунити предвиђене радне задатке“ (SJM 2011/1 [K20, h in j]), жене могу да рачунају у нешто већој мери него мушкарци

(премда се не ради о статистички значајној повезаности), и једни и други у већини од сарадника (73,0% жена и 63,8% мушкараца) и од надређених (62,8% жена и 55,8% мушкараца). Овај податак показује да усклађивање посла и породице ипак није присутно само као програмско начело у плановима друштвеног развоја.³³

ЗАКЉУЧАК

У јавном говору често се појављују и полно пристрасна становишта, као што је тврдња да се у вези с друштвеном неједнакошћу полова досад није ништа променило или да је већ све постигнуто и да су настојања за успостављањем веће друштвене једнакости жена и мушкараца сасвим сувишна. Ова екстремна уверења оповргава низ показатеља изведених на основу података који су уз сву потребну научну доследност прикупљени у истраживањима словеначког друштва у последње две деценије. Ово раздобље довољно је дуго за утврђивање динамике и разноврсног садржајног мењања колективне свести о свим кључним друштвеним појавама, па и о односу међу половима у јавној и приватној сфери. Границе ових двеју деценија представља укидање самоуправног социјалистичког политичког система (1990) и државно осамостаљење (1991) у прошлости, те учвршћени, груби капиталистички економски и вишестраначки демократски политички систем, као и општа криза, у садашњости. Негативне ефекте промена су већ у почетном периоду осетиле пре свега жене (нарочито као мајке), зато вероватно није случајност да се код њих очигледније него код мушкараца исказао виши степен критичности у оцењивању резултата транзиције.³⁴

³³ Последњих неколико година одвијају се различите активности чији је циљ подстицање разноликог усклађивања професионалних и породичних обавеза (нпр. додела сертификата *Družini prijazno podjetje* [„Породици наклоњено предузеће“] – више о томе у: KanjuoMrčela / Černigoj Sadar 2007 – семинари итд.).

³⁴ Да су жене више осетиле негативне последице транзиције, могуће је закључити из расподеле одговора на питање (1.03/а у истраживању SJM 1996/1) „како живе људи“ у поређењу с приликама у време осамостаљења: да живе (доста) лошије сматрало је 50,7% жена и 46,5% мушкараца, а да живе (доста) боље сматрало је 20,9% мушкараца и 14,6% жена. Жене преовлађују и у негативној оцени у погледу могућности да се имају и издржавају деца у истраживању SJM 1997/3 (Тош 1999:782): да је данас „доста лошије“ него пре пет година, одн. у време осамостаљења, сматра 20,3% жена и 13,6% мушкараца; у мерењу 1996. године (SJM 1996/1, врг. 1.03) таквог је мишљења било 15% жена и 10,7% мушкараца. Због тога је и степен одушевљења развојем у првих пет година самосталне Словеније код жена осетно нижи него код мушкараца. Према подацима истраживања SJM 1996/1 (Тош, 1999, стр.630) било је (јак) одушевљених 44,7% мушкараца и 33,5% жена. Слично је са осећањем личне среће које је (према подацима SJM 1996/1, врг. 1.08) код жена мање приметно него код мушкараца (на негативном

Оптимистична (и заводљива) очекивања о брзом побољшању животног стандарда која су се заснивала на деисторизованим, пристрасним представама о развијеном демократском (капиталистичком) друштву, на једној страни, и (реал)социјалистичком друштву, на другој, несумњиво су на почетку прве транзиционе деценије утицала на приметну наклоњеност традиционалним схватањима о полној подели рада и личних својстава. Али повећавање опште социјалне несигурности и неједнакости, упркос непрестаним тежњама за поновном доместикацијом жена, вероватно је допринело напуштању за жене фактички неповољних становишта и јачању егалитаристичког вредносног усмерења, које након две деценије на општој равни потпуно преовлађује иако у појединим аспектима неједнако и према полу такође различито.

Упркос очитој наклоњености мушкараца према политици једнаких могућности за оба пола, такво усмерење је својственије женама; код жена је оно и стабилније и мање осцилира иако су пре свега посредни притисци за јачање традиционалне улоге веома јаки. Нарочито под утицајем погоршавања услова на тржишту радне снаге, ширење и учвршћивање једнакосног усмерења није праволинијско и полно неутрално: код мушкараца је на почетку треће деценије постојања самосталне словеначке државе приметна нешто већа наклоњеност схватању да је право место жене код куће, мада такав став више није преовлађујући.

На лествици вредности се нарочито код жена учврстила независност коју омогућује укључење у плаћени рад и незамењивост те врсте рада радом у кући (домаћичким и породичним); и у случају ограничених могућности запошљавања само је десетина оних (полно скоро изједначено) који би данас при запошљавању дали предност мушкарцу, мада након две деценије идеологију једног храниоца отворено одбацује само нешто више од половине мушкараца и две трећине жена. Дубинско андроцентрично схватање укључивања жена у плаћени рад као допуне мушкарчевом доходу код оба је пола још увек снажно будући да је у последњој деценији скоро половина анкетираних уверена да би за мајку предшколског детета најприкладније било запослење с непуним радним временом. По том схватању би такво запослење било и најбољи начин за усклађивање радних и породичних обавеза, што сведочи о томе да се нова мушка/очинска пракса тек полагано учвршћује у свести, нарочито мушкараца.

Ипак је и код мушкараца изразито опало прихватање схватања (од 71% на 39%) да су дом и породица главна женска жеља; одбаци-

делу скале – дакле да [уопште или претежно] нису срећни – јесте 42,6% жена и 32,3% мушкараца).

вање тог схватања снажније је код жена, него код мушкараца (38% : 29%). Оптерећење кривицом да породица трпи и да шкоди деци ако су жене запослене такође се од 1992. до 2012. смањило, нарочито код жена, премда је слагање са ставом о трпљењу детета, поготову предшколског узраста, уколико је мајка запослена још увек прилично изражено, нарочито код мушкараца. Ова брига за добробит предшколског детета не прелази, међутим, у веће активно укључивање мушкараца у послове везане за кућу и породицу. Иако већ више од половине мушкараца зна шта би морали чинити и иако је скоро девет десетина свих испитаника (2008) уверено да би мушкарци морали „у истој мери као жене бринути о дому и породици“, лавовски део послова у домаћинству и даље остаје на раменима жена, што ипак није њихова примарна жеља.

Како ће се назначене тенденције у односу према друштвеној неједнакости полова мењати убудуће, зависиће од низа унутрашњих и (нарочито) спољашњих околности. Међу унутрашњим подстицајним околностима значајно место свакако заузима достигнут степен егалитаристичке колективне свести који уз одговарајућу подршку институционалних механизма може спречавати неолибералистичкој оријентацији инхерентне тежње ка „природном“ поретку. С тим у вези значајно је сазнање да је према подацима из 2011. године у словеначком друштву сразмерно снажно поверење у женски покрет³⁵ и да апсолутна већина обају полова има позитиван однос према једнакости међу половима.³⁶ Ипак, једнакосту оријентацију у будућности могу угрожавати (и умањивати) секуларна и црквена присвајања јавног простора и мере за решавање „женског питања“ с циљем очувања „дивне женске природе“.

Међу спољашњим чиниоцима најзначајније је остваривање стратегије Европске уније с нагласком на комплексном обезбеђивању једнаких могућности за оба пола. Али, пошто се у политици ЕУ последњих година дискриминација по полу све више утапа у низ ра-

³⁵ „Пред вама је списак различитих институција и организација. Молимо вас да за сваку понаособ наведете колико је ваше поверење у њу: да ли је ваше поверење велико, прилично, мало или у ту институцију уопште немате поверења?“, велико или прилично поверење у женски покрет има 33,1% анкетираних мушкараца и 45,1% жена, а одговарајући су удели за мало поверење: 42,4% мушкараца и 37,2% жена (разлике су статистички значајне). У поређењу с 1995. годином (напомена 20) поверење је нешто мање. (SJM 2011/2, Svetovna raziskava vrednot, vpr. 123).

³⁶ „Набројаћемо вам неколико речи или појмова, а ви брзо, без дугог размишљања, оцените да ли имате према њима веома позитиван, позитиван или веома негативан однос“, (веома) позитиван однос према једнакости међу половима има 87,3% анкетираних мушкараца и 88,7% жена (разлика је статистички значајна) (SJM 2011/2, Svetovna raziskava vrednot, S54).

зличитих других дискриминација, оправдана је бојазан да ће се – упркос низу надзорних механизма – размак између записане стратегије и њеног остваривања можда и повећати. У вишестрано несигурној будућности, на климавим темељима перманентног развоја, разградња андроцентричног поретка са строгим поделом рада и подређеношћу жена никако неће бити праволинијска и једноставна.

ЛИТЕРАТУРА

- Benokraitis, N. V. in Feagin, J. R. (1995). *Modern Sexism: Blatant, Subtle and Covert Discrimination*. (2. izd.) Englewood Cliffs. New Jersey: Prentice Hall.
- Connell, R.W. (2005). *Masculinities*. Cambridge UK: Polity Press.
- Crompton, R. (2006). *Employment and the Family: The Reconfiguration of Work and Family Life in Contemporary Societies*. Cambridge, New York, Melbourne, Madrid, Cape Town, Singapore, Sao Paulo: Cambridge University Press.
- Denzler, G. (1997). *2000 Jahre christliche Sexualmoral*. Weyarn: Seehamer Verlag GmbH.
- Godenzi, A. (2000). Determinants of culture: men and economic power. In: M. Roles (eds.), *Masculinities and Violence* (35–51). Paris: UNESCO.
- Gottschall, K. (1989). Frauen auf dem bundesrepublikanischen Arbeitsmarkt: Integrationsprozesse mit Widersprüchen und Grenzen. In: U. Müller & H. Schmidt-Waldherr (Eds.), *Frauensozialkunde*, (11–41). Bielefeld: AJZ Verlag.
- Hafner-Fink, M. (1999). (Attitudes to) Social Inequality in the Process of Transition from Socialism: Comparing Slovenia to Bulgaria, Czechoslovakia, East Germany, Hungary and Poland. In: Toš, N., P. Ph. Moller in Brina Malnar (ur.), *Modern Society and Values*. Ljubljana: Faculty of Social Sciences.
- Hanžek, M. (ur.). (1999). *Poročilo o človekovem razvoju – Slovenija 1999*. Ljubljana: Urad za makroekonomske analize in razvoj, UNDP – United Nations Development Programme.
- Jackson, M. (1994). *The Real Facts of Life. Feminism and the Politics of Sexuality c. 1850–1940*. London: Taylor&Francis Ltd.
- Jogan, M. (1986). *Ženska, cerkev in družina*. Ljubljana: Delavska enotnost.
- Jogan, M. (1990). *Družbena konstrukcija hierarhije med spoloma*. Ljubljana: Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo.
- Jogan, M. (1992). Seksizem, politika in politična kultura. *Teorija in praksa*, 29 (11–12), 1141–1150.
- Jogan, M. (2001). *Seksizem v vsakdanjem življenju*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Jogan, M. (2004). Slovenska (postmoderna) družba in spolna neenakost. *TiP*, 41 (1–2), 361–376.
- Jogan, M. (2005). Katoliška cerkev in diskriminacija žensk. *TiP*, 42 (4–6), 594–605.
- Jogan, M. (2008). Rekatolicizacija slovenske družbe. *TiP*, 45 (1–2), 28–52.
- Jogan, M. (2011). Tranzicija in oživljeno udomačevanje žensk. U: M. Antič Gaber (ur.), *Ženske na robovih politike*, (143–170). Ljubljana: Sophia.
- Jogan, M. (2012). Odgovori na vprašanja M. Blažiča v prispevku In nomine deus. *Narobe*, VI (21), 14–16.
- Kanjus Mrčela A., Černigoj Sadar N. (ur.). (2007). *Delo in družina: s partnerstvom do družini prijaznega delovnega okolja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Klimenkova, T. A. (1993). Problems and Strategies of New Russian Women's Movement. Aren't We Involved in Politics?. Manuskript na mednarodnem kongresu From Dictatorship to Democracy: Women in Mediterranean, Central and Eastern Europe, Barcelona, 16–18 September.

- Kozmik, V. (ur.). (1998): *Integracija načela enakosti spolov*. Ljubljana: Vlada Republike Slovenije, Urad za žensko politiko.
- Leskošek, V. (2011). Strukturne reforme na področju socialnega varstva. *TiP*, 48 (jubilejna številka ob 50–letnici FDV, oktober 2011), 1264–1280.
- Mladenič, D. (ur.). (2006). *Enakost žensk in moških v znanosti in raziskovanju v Sloveniji*. Grosuplje: Partner graf
- Rose, S. D. (2001). Christian Fundamentalism: Patriarchy, Sexuality, and Human Rights. In: Howland, Courtney W. (ed.), *Religious fundamentalisms and the human rights of women*, (9–20). New York: St. Martin's Press.
- Schmidt-Waldherr, H. (1993). Von der 'vaterlosen Gesellschaft' zur 'neuen Väterlichkeit'. Manuskript, referat na mednarodnem seminarju Social Change – Women in transition. Families in Transition. Würzburg.
- Stres, A. (1991). *Oseba in družba*. Celje: Mohorjeva družba.
- Tomšič, V. (1976). *Ženska, delo, družina*. Ljubljana: Komunist.
- Toš, N. (1992). *Slovensko javno mnenje 1992/I* (Mednarodna raziskava vrednot, februar 1992). Ljubljana: FDV.
- Toš, N. (1999). *Zaupanje Slovencev v demokratični sistem*. Ljubljana: Liberalna akademija in Znanstvena knjižnica FDV.
- Toš, N. (1999a). Religioznost v Sloveniji – v medčasovnih primerjavah (1968–1998; ISSP, Religion, 1991–1998 in WVS 1992 in 1995). In: N. Toš in dr., *Podobe o cerkvi in religiji (na Slovenskem v 90-tih)*, (159–185). Ljubljana: FDV – IDV, Center za raziskovanje javnega mnenja in množičnih komunikacij.
- Women and men in decision-making 2007: Analysis of the situation and trends*. (2007). European Commission.

SOCIAL GENDER INEQUALITY IN SLOVENIAN POSTSOCIALIST CONSCIOUSNESS

Maca Jogan

University of Ljubljana, Faculty of Social Sciences, Ljubljana, Slovenia

Summary

This paper examines the main tendencies of postsocialist consciousness in Slovenia regarding gender inequality and focuses on the question of how the revived multidimensional misogynist orientation is manifested among the adult population. The discussion of this topic is divided into three parts, beginning with the outline of the key changes of the gender order during the socialist system.

During the socialist era in Slovenia (1945-1991) the equalization of gender rights and opportunities was realised on the basis of the pre-war programme (created by the *social democrats* in the 1920s and continued by the *Communist Party* in the 1930s) for the abolition of discrimination against women. The first necessary measure toward the abolition of gender inequality was taken by the *Constitution of the Federal Republic of Yugoslavia* (1946) and the *Constitution of the Republic of Slovenia* (1947), when the equality of women with men “in all fields of state, economic and social life” was granted.

Until the end of the 1980s, egalitarianism regarding gender, class, nation, and religion prevailed in the official ideology. In everyday life the traditional androcentrism did not prevent the women from mass-entering the public sphere, especially the labour

market and higher education. This process was particularly supported by the women's organization *Anti-Fascist Front of Women*, which was disbanded in 1953; later on, the *Socialist Alliance of Working People* was responsible for dealing with the "women's issue". In this organization, men and women were acting together towards improving the quality of life in all domains and particularly towards improving women's social position; special bodies were assigned for the latter task. This mode of common activities should prevent the marginalization of the women's issue. After the introduction of self-management socialism (1950) and according to the new social needs (particularly regarding the women's nearly full employment and the consequent transformation of family), from 1976 until the end of the socialist era two special bodies within the Socialist Alliance were responsible for materializing gender equality: *The Committee for the Socio-Economic Position of Women* and *The Coordinative Council for Family Planning*.

These bodies played an important role in preparing the social welfare institutional basis for the adjustment of the family to the working duties of women and men. In the 1970s, more than in other decades, a great number of kindergartens, retirement homes, health care centres, and other "women-friendly" (regarding their traditional overburdening with family duties) facilities were established.

The following acts contributed to the harmonization of women's public and private roles:

- 1974: *The Constitution of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia* (and the *Constitution of the Socialist Republic of Slovenia*) granted women choice on giving birth (this meant the autonomy in managing one's own reproductive behaviour);
- 1974: Maternity leave was prolonged from 135 days to 6 months;
- 1976: Maternity (parental) leave could legally be shared between the mother and the father;
- 1986: Maternity leave was prolonged to 1 year, with full compensation of income.

Supported by these acts, a harmonizing strategy entitled "socially responsible parenthood" aimed towards the "humanization of gender relations" was implemented. During the self-management socialist system the demand of equal opportunities became more and more evident with an increasing number of women participating in the labour market (the portion of women among all employees increased from 33.3 % in 1952 to 41.2 % in 1970 and to 46.9 % in 1990; the wage gap between male and female employees decreased from an average of 25 % in 1951 to 15 % in 1990), because of constant increase of women's enrolment in undergraduate university studies (from 32.3 % in 1950/51 to 55.6 % in 1990, accompanied by higher efficiency of female students) and also by increasing women's participation in political decisionmaking (e.g. in the Slovenian Assembly in 1974 women comprised 26 % and in 1986 they comprised 24 %).

The second part of the paper is dedicated to the presentation of the key changes introduced by the independent state of Slovenia (1991), which immediately abolished the self-management socialist system and introduced a multi-party parliamentary democracy connected with the (capitalist) market economy. The transition was justified by the "Europeanization" (to keep up with Western democratic societies) and permeated by multiple hostility towards "communism" and its social achievements (through the equalization of the "soft" mode of socialism with the strong state socialism in other Eastern countries), including the already realized gender equality.

At first, the transition was accompanied by the revitalized sexism and misogynist expectations and demands focused on women expressed in the slogan "back to the family". The social position of the majority of people began to deteriorate very

quickly (enormous increase of unemployment and poverty risk), particularly that of women (from 1995 their portion among the unemployed people was higher than men's, the family burden increased, and there was a rationalization outside the family, e.g. in the healthcare system). According to the new value orientation, women were practically completely excluded from the political decision making (their portion in the Parliament was under 10 % until 2000 and in the following decade increased to 13.3 %). The misogynist orientation (defended and expressed through the one-bread-winner ideology) from the beginning of the independent state to the present has been most explicitly expressed by the Catholic Church and the parties implementing its doctrine (e.g. during the 1990s the MPs of the Slovenian Christian Democrats submitted a proposal for prolonging the maternity leave from one to three years three times, but because of women's organizations' activities these were not accepted). The Church together with those (right) parties (also supported by "civic initiatives") were the "avant-garde" in the defence of the redomestication of women and of the acquisition of monopoly over their reproductive behaviour (seen in the continuous struggle against women's right to abortion). Their activity is often accompanied by strong public women-hostile discourse.

During the preparation for the membership in the EU and ever since Slovenia became its member, the multiple endeavours for the retraditionalization of gender system met some hindrances, particularly by the EU gender-mainstreaming strategy (elaborated through various documents, projects, publications, conferences, etc.), also supported through the legal base for further gender equality policy implementation (e.g. in 2002 the Slovenian Parliament passed the *Act on Equal Opportunities of Women and Men*, later changed to the *National Program for Equal Opportunities for Women and Men*).

The final part of the article deals with the question of how the revived multidimensional misogyny is expressed in the consciousness of the adult population. To answer this question the author used data collected by the Slovenian Public Opinion Survey (and also by European Social Survey, International Social Survey Programme, and World Value Survey) carried out by the Centre for Public Opinion Research at the Faculty of Social Sciences, University of Ljubljana, from 1991 to 2012 (on representative samples). Considering some key relevant (representative) indicators, the directions in the change of collective consciousness regarding gender equality are generally opposed to the revitalized androcentric value orientation and to the attempts focusing on women's return to their "natural" role and "proper" feminine identity. The main characteristic of the changed attitudes are as follows.

- a) The majority of adult respondents reject the one-bread-winner ideology, which is expressed by the prevalent disagreement (more women than men, 2012: 65 % women and 54 % men) with the statement: *A man's job is to earn money; a woman's job is to look after her home and family*.
- b) The majority of women (2012: 66 %) and men (52 %) agree with the statement: *The employment is the condition for the independence of woman*. It is interesting that during the first decade of the transition, the agreement with this statement particularly increased with women (2003: 73 %), but during the following decade it decreased below the initial acceptance. Without any doubt, the change is at least partially influenced by the deterioration of women's position on the labour market.
- c) From 1992 to 2011 the internalization of the principle of equal employment opportunities was obviously reinforced, which is shown by the rejection of the male priority in the situation "*when jobs are scarce, men should have more right to a job than women*": 81 % of women and 73 % of men in 2011 disagree with this statement (the corresponding portions in 1992 are: 66 % and 54 %).

- d) The acceptance of the traditional (male-defined) woman's wish to be a "family being", expressed by the agreement with the statement "*it is acceptable if a woman is employed, but what is more desirable for women is taking care of home and children*" decreased from 1992 to 2012 with women (from 68 % to 38 %) and also with men (from 72 % to 39 %); however, explicit disagreement does exist with 38 % of women and 29 % of men.
- e) The conviction that a woman's/mother's employment is carried out to the detriment of children and family strongly decreased with men and women, which shows the agreement with the statement: "*On the whole, the family life suffers if the wife is employed*". From 1991 to 2012, the portions of men who agree with this statement decreased from 70 % to 40 %, and of women from 67 % to 36 %; in contrast, the portions of disagreeing women increased from 18 % to 42 % and of men from 14 % to 34 %. The gender difference is certainly not a coincidence but could be understood as a sign of vitality of the androcentric heritage.
- f) According to the data in 2008, the conviction that "*men should take as much responsibility as women for the home and the children*" is obviously prevalent with both women and men (96 %).
- g) Regarding the necessity of the women's disburdenment from the family duties and of the implementation of a symmetric division of care work activities, the awareness-raising of men has increased: according to the data from 2003, half of men recognize their corresponding obligation, expressed by the agreement with the statement: "*Men should perform more household tasks than they are doing now*". Women strongly accept this belief (understandably, regarding the present asymmetric division of care work).

Regarding the present deterioration of women's position because of the economic (social) crisis, the strengthening of the egalitarian value orientation could be useful in the future endeavours for the defence of increasingly jeopardised women's human rights. Regarding such probable future social development, it is very important to know that people in Slovenia have more confidence in the women's movement than is the case in other postsocialist countries. According to the results of an international study on confidence in institutions conducted in 1995 (Toš 1999, p.243), in Slovenia 46 % of adult respondents trust the women's movement, as opposed to, e.g. the Czech Republic's 32 %, Poland's 26 % and Croatia's 23 % (according to the data in 2011, in Slovenia the corresponding portion decreased to 40 %, 33 % with men and 45 % with women). This trust is a necessary starting point for the organized activities of women and men for the implementation of social gender equality (recognized as one of the main values in the EU, as well); this very equality is, however, repeatedly attacked because of its "dangerous" (even "destructive") effect on the "natural femininity" and "proper family".